

บทที่ ๒

หลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาท

การศึกษาหลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นการศึกษาหลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าในประเด็นดังต่อไปนี้ หลักโอวาทปาติโมกข์ ลีลาการสอน พุทธกิจ ๕ วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าและพระสาวกเช่น วิธีการสอนแบบตั้งปัญหา วิธีการสอนตามลักษณะจริง วิธีการสอนแบบจำแนกข้อธรรม วิธีการสอนแบบทำเป็นตัวอย่างให้ดู คุณสมบัติของบุคคลผู้สอนธรรมเช่น วิชาจรรยาสัมปันโน องค์แห่งพระธรรมกถึก หลักการสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาทเช่น การสอนตามแนวไตรสิกขา การสอนตามแนวอริยสัจ ๔ การสอนตามแนวอนุปฟัทธิกา หลักการและความสำเร็จในการเผยแผ่ เช่น หลักการในการเผยแผ่ ความสำเร็จในการเผยแผ่ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอ เรียงตามลำดับดังต่อไปนี้

๒.๑ หลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

หลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นการกล่าวถึงสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยทรงใช้หลักโอวาทปาติโมกข์ ลีลาการสอน และพุทธกิจ ๕ ประการของพระพุทธเจ้าเป็นต้น ผู้วิจัยจะได้นำเสนอพอเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้คือ

๒.๑.๑ หลักโอวาทปาติโมกข์

หลักโอวาทปาติโมกข์ในฐานะเป็นหลักธรรมที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาได้อย่างมั่นคงในกรุงราชคฤห์แล้ว พระพุทธองค์มีพระสาวกที่มีความสามารถเป็นจำนวนมาก มีคนอุปถัมภ์ที่ยิ่งใหญ่ มีคนเลื่อมใสเป็นที่ยอมรับนับถือ ย่อมเป็นหลักประกันเสถียรภาพของพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดีแล้ว เมื่อทุกอย่างพร้อมหมดแล้วพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่เวฬุวันมหาวิหาร^๑ กรุงราชคฤห์ วันนั้นเป็นวันมาฆบูชา หรือเรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต พระองค์ทรงดำริว่า ควรจะทำอะไรสักอย่างหนึ่งที่สำคัญยิ่งสำหรับพระพุทธศาสนาจึงทรงประกาศหลักการ หรือ นโยบายที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า โอวาทปาติโมกข์^๒ ได้ทรงประชุมพระสาวกขึ้นในวันเพ็ญกลางเดือนสาม ที่พระเวฬุวันมหาวิหาร

^๑ เถโร กุที ญโฆ ภควา คโตติ อวชฺชนโต เวฬุวน ปติฏฐิตถาว กตฺวา สมฺมปิ เวหาสํ อพฺพุทฺถนฺตฺวา เวฬุวนเขว ปจฺจุฏฺฐาสิ. อถ ภควา ปาติโมกฺขํ โอสาทเรติ สมนฺนิปาตํ สนฺธาย อพฺพมฺเตพ ภิกฺขุสฺตานีติ อาหุ อยํ สวาก- สมนฺนิปาตปริจฺเจโท นาม ; ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๐-๑๒.

^๒ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๐/๕๐, ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๐/๑๑-๑๒.

กรุงราชคฤห์ โดยมีพระพุทธเจ้าทรงเป็นประธาน การประชุมพระสาวกครั้งนี้ ผู้นำเถรสมาคมพุทธในสมัยต่อมา เห็นเป็นเหตุที่มีความสำคัญมาก จึงกำหนดถือวันนี้เป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา วันหนึ่ง ที่เรียกกันอยู่ทุกวันนี้ว่า วันมาฆบูชา^๓ การประชุมพระสาวกของพระพุทธเจ้าในครั้งนี้ พิเศษกว่าทุกครั้งที่มีอยู่ในสมัยพุทธกาล ครบองค์ทั้ง ๔ ประการ คือ

- (๑) มีพระสาวกจำนวน ๑,๒๕๐ รูป
- (๒) แต่ละองค์ล้วนบวชกับพระพุทธเจ้า มีพระอุปชฌาย์องค์เดียวกัน
- (๓) ล้วนเป็นพระอรหันต์ ต่างมาประชุมโดยไม่ได้นัดหมาย
- (๔) พระพุทธเจ้าทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ในที่ประชุม

การประชุมพระสาวกครั้งนี้จึงเรียกอีกอย่างหนึ่ง ตามลักษณะพิเศษ ๔ ประการนี้ว่า จาตุรงคสันนิบาต ในเวลานั้น กรุงราชคฤห์เป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนา บรรดาพระสาวกที่แยกย้ายกันออกไปประกาศพระศาสนา ต่างได้ทราบว่ เวลานั้นพระพุทธเจ้ากำลังเสด็จประทับอยู่ที่กรุงราชคฤห์ เมื่อเสร็จศาสนกิจในการประกาศพระศาสนาซึ่งต่างเดินทางมาเฝ้าพระพุทธองค์ เมื่อมาพร้อมหน้าพนักว่รูป พระพุทธองค์จึงทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ในที่ประชุมพระสาวก โอวาทปาติโมกข์นั้น คือ หลักการโดยสรุปของพระพุทธศาสนา มีทั้งหลักคำสอนและหลักการปกครองคณะสงฆ์ทั้งหมด ๑๓ ข้อคือ

- (๑) ขันติคือความอดทนเป็นเครื่องเผผลาญบาปอย่างยอดเยี่ยม
- (๒) นิพพานท่านผู้รู้กล่าวว่เป็นยอด
- (๓) ผู้ที่ยังทำร้ายผู้อื่นอยู่ไม่จัดว่เป็นบรรพชิต
- (๔) ผู้ที่ยังเบียดเบียนคนอื่นอยู่ไม่จัดว่เป็นสมณะ
- (๕) การไม่ทำบาปทั้งปวง
- (๖) การทำกุศลให้ถึงพร้อม
- (๗) การทำจิตใจให้ผ่องใสนี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
- (๘) การไม่ว่าร้าย
- (๙) ไม่ทำร้ายใคร
- (๑๐) ความสำรวมระวังในพระปาติโมกข์
- (๑๑) ความรู้จักประมาณในอาหาร
- (๑๒) การอยู่ในสถานที่นั่งที่นอนอันสงัด

^๓ แก้ว ชิตตะขบ, พุทธมนต์และศาสนพิธี สำหรับพุทธศาสนิกชนทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔๐.

(๑๓) การฝึกหัดจิตให้ผ่องใสนี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^๔

โอวาทปาติโมกข์ หรือ หลักธรรมดังกล่าวทั้ง ๑๓ ข้อ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระอรหันต์ ๑,๒๕๐ รูปนั้น มีการวิเคราะห์และแบ่งออกเป็น ๓ ส่วนสำคัญด้วยกัน คือ หลักการ ๓ อุดมการณ์ ๔ วิธีการ ๖ ได้ดังนี้

(๑) หลักการของพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ทรงวางหลักการในการอยู่ร่วมกันของสังคมสงฆ์และสังคมโลกเพื่อการอยู่ร่วมกันโดยความสงบสุขมี ๓ ประการคือ

๑) การไม่ทำบาปทั้งปวง เช่น การงดเว้น การลดละเลิก ทำบาปทั้งปวง ซึ่งได้แก่อกุศลกรรมบถ ๑๐ ทางแห่งความชั่วมี ๑๐ ประการอันเป็นความชั่วทั้งทางกายทางวาจาทางใจ

๑. ความชั่วทางกาย ได้แก่ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติดิฉินในกาม

๒. ความชั่วทางวาจา ได้แก่ การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบการพูดเพื่อเจ้า

๓. ความชั่วทางใจ ได้แก่ การอยากได้สมบัติของผู้อื่น การผูกพยาบาทและความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม^๕

๒) การทำกุศลให้ถึงพร้อม ได้แก่ การทำความดีทุกอย่าง ซึ่งได้แก่อกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นของการทำฝ่ายดีมี ๑๐ อย่างอันเป็นความดีทั้งทางกายทางวาจาทางใจ

๑. ความดีทาง กาย ได้แก่ การไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่น มีแต่ช่วยเหลือเกื้อกูลกันการไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้มาเป็นของตน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และการไม่ประพฤติดิฉินในกาม

๒. การทำความดีทางวาจา ได้แก่ การไม่พูดเท็จ การไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพื่อเจ้าพูดแต่คำจริงพูดคำอ่อนหวานพูดคำให้เกิดความสามัคคีและพูดถูกกาลเทศะ

๓. การทำความดีทางใจ ได้แก่ การไม่โลภอยากได้ของของผู้อื่น มีแต่คิดเสียสละ การไม่ผูกอาฆาตพยาบาทมีแต่คิดเมตตาและปรานีดี และมีความเห็นความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรมเช่นเห็นว่าทำดีได้ทำชั่วได้ชั่ว^๖

๓) การทำจิตให้ผ่องใส ได้แก่ การทำจิตของตนให้ผ่องใส ปราศจากนิวรณ์ซึ่งเป็นเครื่องขัดขวางจิตไม่ให้เข้าถึงความสงบมี ๕ ประการได้แก่

^๔ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๕๐/๔๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๐/๕๐., ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๐/๑๑-๑๒.

^๕ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒.

^๖ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๓.

๑.ความพอใจในกาม (กามฉันทะ)

๒.ความอาฆาตพยาบาท (พยาบาท)

๓.ความหุดหู่ท้อแท้วังเหงาหวนอน (ถีนะมิทธะ)

๔.ความฟุ้งซ่านรำคาญ (อุทธัจจะกุกกุจจะ)

๕.ความเล็งเลงสัย (วิจิกิจฉา) เช่นสงสัยในการทำความดีความชั่วว่า

มีผลจริงหรือไม่^๖

วิธีการทำจิตให้ผ่องใสที่แท้จริงเกิดขึ้นจากการละบาปทั้งปวงด้วยการถือศีลและบำเพ็ญกุศลให้ถึงพร้อมการปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาจนได้บรรลุอรหัตตอันเป็นความผ่องใสที่แท้จริง

(๒) อุดมการณ์ของพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ทรงวางอุดมการณ์ในการอยู่ร่วมกันของสังคมสงฆ์และสังคมโลกเพื่อการอยู่ร่วมกันโดยความสงบสุขมี ๔ ประการคือ

๑) ความอดทนได้แก่ความอดกลั้นไม่ทำบาปทั้งทางกายวาจาใจ

๒) ความไม่เบียดเบียนได้แก่การงดเว้นจากการทำร้ายรบกวนหรือเบียดเบียน

๓) ความสงบได้แก่ปฏิบัติตนให้สงบทั้งทางกายทางวาจาและทางใจ

๔) นิพพาน ได้แก่ การดับทุกข์ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

เกิดขึ้นได้จากการดำเนินชีวิตตามมรรคผลมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิเป็นต้น^๗

(๓) วิธีการของพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ทรงวางวิธีการในการอยู่ร่วมกันของสังคมสงฆ์และสังคมโลกเพื่อการอยู่ร่วมกันโดยความสงบสุขมี ๖ ประการคือ

๑) ไม่ว่าร้ายได้แก่ไม่กล่าวให้ร้ายหรือกล่าวโจมตีใคร

๒) ไม่ทำร้ายได้แก่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น

๓) ดำรงในปาติโมกข์ ได้แก่ ความเคารพพระเบญจวินัย กฎ กติกา กฎหมาย

รวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของสังคม

๔) รู้จักประมาณในการบริโภคอาหารหรือการใช้สอยสิ่งต่างๆ

๕) อยู่ในสถานที่ที่สงบได้แก่อยู่ในสถานที่สงบมีสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม

๖) ฝึกชำระจิตให้สงบมีสุขภาพคุณภาพและประสิทธิภาพที่ดี^๘

สรุปความว่า คำสอนของพระพุทธเจ้าที่พิเศษที่สุดแตกต่างจากศาสนาอื่นๆ อยู่ที่พระนิพพาน คือ ดับกิเลสพ้นจากทุกข์ทั้งปวง และเป็นพระสงฆ์ต้องดำรงอยู่พอประมาณ อดทน ไม่กล่าวร้ายป้ายสีคนอื่น ไม่เบียดเบียนคนอื่น สมัยที่กล่าวมานี้ พระพุทธเจ้ายังไม่ทรงบัญญัติวินัย

^๖ ที.ที. (ไทย) ๘/๒๑๗/๗๔, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๓๑/๑๑๐, อ.ท.อ. (บาลี) ๒/๔๕/๕๓.

^๗ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๑.

^๘ ที.ที. (ไทย) ๘/๒๑๗/๗๔, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๓๑/๑๑๐, อ.ท.อ. (บาลี) ๒/๔๕/๕๓.

ปกครองสงฆ์ เพราะความเลิหายยังไม่เกิดขึ้น จึงทรงวางหลักปกครองสงฆ์ไว้แต่โดยย่อ เทียบให้เห็นก็คือ เมืองไทยสมัยไม่กี่ปีมานี้ ไม่มีรัฐธรรมนูญปกครองราชอาณาจักร แต่มีธรรมนูญเป็นหลักปกครองแทน ธรรมนูญนี้เทียบได้กับโอวาทปาติโมกข์ ส่วนรัฐธรรมนูญปกครองราชอาณาจักรเทียบได้กับวินัยพุทธบัญญัติทั้งหมด ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นในเวลาต่อมา

๒.๑.๒ ลีลาการสอน

ลีลาการสอนหรือวิธีการเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีลักษณะวิธีการเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้ามีอยู่ ๓ รูปแบบ ประกอบด้วยพระธรรมกถึกคือผู้ทำหน้าที่ในการเผยแผ่ธรรมะคือตัวสารที่จะส่งไป และผู้ฟังคือผู้รับสารในการที่จะทำให้องค์ประกอบเหล่านี้ดำเนินไปได้ อย่างมีประสิทธิภาพนั้น จะต้องมิชวนการจัดการที่มีประสิทธิภาพ เรียกว่า พุทธวิธีในการสอน เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ที่พร้อมไปด้วยคุณสมบัติของนักเผยแผ่ และพุทธวิธีในการสอนอย่างครบถ้วนจึงได้รับการยกย่องว่า สดุดา เทวมนุสฺसानิ ทรงเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^{๑๐} เพื่อให้ทราบถึงวิธีการเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้าตามแนวพุทธวิธีในการสอน ผู้วิจัยจะนำประเด็นที่สำคัญในการเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้าดังนี้

(๑) จุดมุ่งหมายในการสอน ไม่ว่าจะเสด็จไปทางไหน หรือทำอะไรพระพุทธเจ้าทรงตั้งจุดมุ่งหมายเสมอแม้แต่การสอนก็เช่นเดียวกัน เมื่อมีใครปรากฏอยู่ในข่ายคือพระญาณแล้ว พระพุทธองค์ก็จะเสด็จไปแสดงธรรมโปรดเรียกว่าจุดมุ่งหมายในการสอน หรือลักษณะอาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนมี ๓ อย่างได้แก่

๑) อภิญญาธัมมเทศนา^{๑๑} คือ ทรงแสดงธรรมด้วยความรู้ยิ่ง คือทรงรู้ยิ่งเห็นเอง แล้วจึงทรงสอนผู้อื่นให้ปฏิบัติตามเพื่อไขแก้ไขปัญหาในชีวิตประจำวัน

๒) สนิทานธัมมเทศนา คือ ทรงแสดงธรรมมีเหตุผล คือผู้ฟังตรึกตรองตามหรือเห็นจริงได้และสามารถเปลี่ยนพฤติกรรมให้ถูกต้องและเหมาะสมยิ่งขึ้น

๓) สัมปาฏิหาริยธัมมเทศนา ทรงแสดงธรรมให้เห็นจริง คือผู้ฟังนำผลนั้นไปปฏิบัติตามพร้อมทั้งได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามกำลังของตนๆ

(๒) วิธีที่ทรงสอน วิธีที่ทรงสอนของพระพุทธเจ้ามีหลากหลายวิธีด้วยกัน ไม่ได้จำกัดอยู่ด้วยวิธีใดวิธีหนึ่ง มีการเปลี่ยนแปลงไปตามความเหมาะสมกับเหตุการณ์ รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จัก

^{๑๐} วิ.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๐๓-๑๑๘, สารตุถ.ฎีกา. (บาลี) ๑/๒๓๐-๔๐๐.

^{๑๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๔/๒๘๕.

ตน รู้จักประมาณเป็นต้น^{๑๒} ความพร้อมของผู้ฟังกำลังแห่งสติปัญญา และสภาพแวดล้อม เป็นต้น ซึ่งลักษณะวิธีที่ทรงใช้สอนบ่อยๆ มีอยู่ ๓ แนวทางคือ

๑) การสนทนา เป็นวิธีที่ทรงใช้อยู่บ่อยๆ กับผู้ที่เข้ามาเฝ้า ผู้ยังไม่เลื่อมใสศรัทธา และยังไม่เข้าใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนา จะทรงเป็นฝ่ายถามก่อนนำเข้าสู่เนื้อหาแห่งธรรมะ ทำให้ผู้ฟังเกิดความเลื่อมใสศรัทธาโดยใช้การโน้มน้าวใจเป็นหลักในการเผยแผ่ธรรมะ

๒) การบรรยาย เป็นวิธีที่ทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ ซึ่งผู้ฟังส่วนมากมีความรู้ มีความเข้าใจหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาอยู่แล้วทรงใช้เป็นหลักในการเผยแผ่ธรรมะ

๓) การตอบปัญหา เป็นวิธีการที่พระพุทธองค์ทรงใช้กับผู้ที่มาเข้าเฝ้า เพื่อสอบถามข้อสงสัยของตนเอง ซึ่งพระพุทธองค์ทรงใช้ข้อมูลข่าวสารเป็นหลักในการตอบปัญหาแต่ละข้อ โดยพิจารณาถึงลักษณะของปัญหาและวิธีที่เหมาะสมกับการตอบปัญหานั้นๆ ในสังคิสิสูตร^{๑๓} ได้แยกลักษณะของปัญหาไว้ ๔ ประการได้แก่

๑. เอกังสพยากรณีปัญหา หมายถึง ปัญหาที่ตอบแบบตรงไปตรงมา

๒. ปฏิปุจฉาพยากรณีปัญหา หมายถึง ปัญหาที่ย้อนถามให้ชัดเจนก่อนแล้วจึงตอบปัญหานั้น

๓. วิทกขพยากรณีปัญหา หมายถึง ปัญหาที่ควรแยกตอบเป็นประเด็น

๔. รูปนียปัญหา^{๑๔} หมายถึง ปัญหาที่ไม่ควรตอบ ถือว่าไม่มีประโยชน์ เป็นเรื่องไร้สาระทำให้เสียเวลา

(๓) อุบายประกอบการสอน พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีเทคนิควิธีประกอบการสอนมากมาย เพื่อให้เหมาะสมกับจริต ๖ มีรากะจริตเป็นต้น^{๑๕} หรือความต้องการของบุคคลนั้นๆ จึงจะทำให้การเผยแผ่ประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ประกอบด้วย

๑) การยกอุทาหรณ์และนิทานประกอบ เป็นรูปแบบที่พระพุทธเจ้าทรงใช้บ่อยๆ เพราะทำให้เข้าใจความได้ง่าย

๒) การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมาอุปไมยทำให้เข้าใจเรื่องราวได้ลึกซึ้ง

๓) ใช้สื่อธรรมชาติใกล้ตัวทำให้รู้จักเข้าใจง่ายเป็นอุปกรณ์การสอน

๔) การสาธิตให้ดูหรือทำให้ดูเป็นตัวอย่าง

^{๑๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓.

^{๑๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๖/๒๔๗.

^{๑๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๕๑.

^{๑๕} พุ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๕๖/๔๓๑.

๕) การใช้ภาษาในความหมายใหม่ เป็นเรื่องของความสามารถในโวหารธรรม หรือการใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณไหวพริบ

๖) การเลือกคน พระพุทธองค์จะทรงเลือกบุคคลที่เป็นประมุขหรือหัวหน้า แม้ในการแสดงธรรมในท่ามกลางพุทธบริษัท เมื่อมีเป้าหมายจะโปรดบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นพิเศษ แต่ก็ไม่ทรงทิ้งบุคคลส่วนมากทำให้ทุกคนได้รับประโยชน์ในการฟังธรรมตามกำลังของตน

๗) การรู้จักจังหวะและโอกาส เพื่อรอความพร้อมของผู้รับฟังทั้งสภาพแวดล้อม ทางกายภาพและทางจิตใจ

๘) ความยืดหยุ่นในการสอนมีทั้งการยกย่อง การข่ม การปลอบประโลมหรือ โอนอ่อนผ่อนตาม

๙) การลงโทษและให้รางวัล เมื่อเห็นว่าบุคคลใดควรยกย่องก็ยกย่อง หรือควรตำหนิก็ตำหนิ

๑๐) การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า โดยจะต้องอาศัยปฏิภาณไหวพริบในการแก้ไข ปัญหาประยุกต์พุทธวิธีในการสอนให้เหมาะสมกับสถานการณ์^{๑๖}

(๔) รูปแบบการสอนของพระพุทธเจ้า การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าทุกครั้ง จะทรงใช้พุทธวิธีการสอนซึ่งมีรูปแบบและวิธีการแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับสภาพสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ทรงเตรียมแผนการสอน พร้อมทั้งศึกษาสภาพแวดล้อม วิเคราะห์ผู้ฟัง มีข้อมูลไว้อย่างพร้อมมูลตั้งแต่ต้นจนจบทรงใช้รูปแบบการสอนครบทั้ง ๔ ประการได้แก่

๑) สันทัดสนา^{๑๗} อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือให้ไปเห็นกับตา

๒) สมาทปนา ชักจูงใจให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติตาม

๓) สมุตเตชนา เข้าใจให้แกลั้วกล้ำบังเกิดกำลังใจปลุกให้มีอุตสาหะแข็งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ไม่หวั่นระย่อต่อความเหนื่อยยาก

๔) สัมปหังสนา^{๑๘} ชโลมใจให้เข้มข้น رأเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อและเปรี๊ยมด้วยความหวังเพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่ตนจะได้รับจากการปฏิบัติ

^{๑๖} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุทธวิธีการสอน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๕.

^{๑๗} ที.ที. (ไทย) ๙/๑๕๘/๑๖๑.

^{๑๘} สารุด.ฎีกา. (บาลี) ๒/๑๖๒/๒๑๔.

(๕) แผนการสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อจะกล่าวถึงแนวทางการวางแผนการสอนของพระพุทธเจ้านั้นพระพุทธองค์จะทรงทำตามลำดับก่อนหลังดังนี้^{๑๙}

๑) วิเคราะห์ ผู้ฟังพระพุทธองค์จะทรงศึกษาและเลือกบุคคลอย่างละเอียดดังปรากฏอยู่ในพุทธกิจที่ทรงใช้ประจำคือในเวลาใกล้สว่าง จะทรงตรวจดูสัตว์โลก ผู้สมควรได้รับพระมหากรุณา

๒) กำหนดรู้ปริบทของผู้ฟัง เช่น เพศ วัย ฐานะ ความเป็นอยู่ สภาพแวดล้อม ชุมชนจารีตประเพณีอุปนิสัยระดับสติปัญญาเป็นต้น

๓) กำหนดเนื้อหาสาระที่จะทรงใช้สอน มีขั้นตอนการเลือกธรรมที่จะนำมาสอน นับว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะว่าผู้ฟังย่อมมีความพร้อมมีคุณสมบัติบริบททางสังคมที่ต่างกัน มีอินทรีย์ที่แก่กล้าต่างกัน มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก^{๒๐} การกำหนดเนื้อหาสาระที่มีความยากง่ายให้ตรงกับความต้องการของผู้รับฟังย่อมมีผลต่อการรับรู้ธรรมะของผู้ฟังทั้งสิ้น

๔) รูปแบบการนำเสนอพระพุทธเจ้า ทรงมีรูปแบบในการสอนมากมายเช่น การสนทนาการบรรยายและการตอบปัญหาเป็นต้น

๕) วิธีการนำเสนอพระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการนำเสนอที่หลากหลายเช่นบางครั้งทรงใช้วิธียกอุปมาขึ้นเปรียบเทียบ บางครั้งใช้วิธีตอบปัญหาบางครั้งใช้วิธีเล่านิทานประกอบเป็นต้น

๖) ลดส่วนที่เกินเพิ่มส่วนที่พร่อง การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าทรงมุ่งประโยชน์เกื้อกูลและประโยชน์ต่อชาวโลกโดยอาศัยพระกรุณาธิคุณเป็นที่ตั้ง

๗) การประเมินผล พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการประเมินผลในการแสดงธรรมะทุกครั้ง เมื่อจบการแสดงพระธรรมเทศนาแล้วจะเกิดคำว่า ชัมมาภิสมโย คือการได้บรรลุธรรมตามเหตุปัจจัย ส่วนชนที่อยู่ในที่ประชุม นั้น ก็สามารถบรรลุคุณธรรมมากน้อยต่างกันไปตามความแก่กล้าของอินทรีย์

๘) การติดตามผล^{๒๑} พระพุทธองค์จะทรงติดตามผลความคืบหน้า ในเรื่องที่ทรงสอนไป ดังเช่น ทรงมอบให้พระสารีบุตรเถระเป็นพระอุปัชฌาย์อุปสมบทแก่ราชนัคน ในภายหลังจากบวชแล้วได้ไม่นานพระสารีบุตรนำเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ จึงได้ตรัสถามถึงความเป็นมาของ

^{๑๙} ชีววัธ บำเพ็ญบุญบารมี, หลักการเผยแผ่พุทธธรรม ศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ตลอดจนคัมภีร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิเบญจกนิยา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔-๑๖.

^{๒๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕/๑๔.

^{๒๑} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุทธวิธีการสอน, หน้า ๑๗.

พระราชซึ่งพระสารีบุตรก็ทูลว่า พระราชเธอเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย เลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเราผู้มีปฏิภาณแจ่มแจ้ง^{๒๒}

แสดงให้เห็นได้ว่า วิธีการเผยแพร่ธรรมะของพระพุทธเจ้านั้นทรงใช้พุทธวิธีในการสอนได้อย่างมีระบบ มีผลสัมฤทธิ์ทำให้พระพุทธศาสนาได้ประดิษฐานอย่างมั่นคงถาวรมาจนถึงปัจจุบันนี้ เพราะทรงมีพระคุณสมบัติในฐานะผู้ส่งสารมีจุดมุ่งหมาย มีวิธีการสอนมีอุปบายประกอบการสอน มีรูปแบบและแผนการสอนเป็นอย่างดี

(๖) แนวคิดทางการสื่อสารการสอนของพระพุทธเจ้า^{๒๓} ตามหลักการแนวทางการสื่อสารแล้วไม่ว่าจะเป็นข่าวสาร ความต้องการอารมณ์ซึ่งอาจหมายถึงตัวเนื้อหาสาระ ที่ผู้ส่งสารต้องการให้ผู้รับเกิดความเข้าใจร่วมกัน หรือมีความหมายที่คล้ายคลึงกัน แต่เนื่องจากมีผู้นิยามความหมายของการสื่อสารไว้ในหลายทัศนะด้วยกันจึงอาจจะสรุปถึงลักษณะองค์ประกอบ ที่สำคัญๆของการสื่อสารได้อย่างน้อย ๔ ประการดังนี้

๑) ผู้ส่งสาร^{๒๔} (Messenger) หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีความคิด มีความต้องการ มีความตั้งใจที่จะส่งข้อมูลข่าวสาร มีอารมณ์ มีความรู้สึกนึกคิด มีความคิดเห็นทัศนคติ มีความเชื่อและอื่นๆ ไปยังผู้รับสาร เพื่อก่อให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งต่อผู้รับสารดังนั้นผู้ส่งสารจึงถือเป็นองค์ประกอบที่มีความสัมพันธ์ต่อองค์ประกอบอื่นๆ ทั้งในการเลือกข้อมูลข่าวสาร การเลือกวิธีการ และช่องทางที่จะทำให้สารไปถึงผู้รับสาร รวมทั้งการเลือกกลุ่มผู้รับสาร ผู้ส่งสารอาจเป็นบุคคลคนเดียวหรือกลุ่มบุคคลทั้งการส่งสารผู้ส่งจะส่งสารโดยมีเจตนาหรือไม่มีเจตนาก็ได้ ข้อมูลข่าวสารอาจเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการนั้นขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของผู้ส่งสาร ลักษณะการสื่อสารนั้น ทำผู้ส่งสารจะประสบผลสำเร็จหรือความล้มเหลว สิ่งสำคัญขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของผู้ส่งสาร ผู้ส่งสารบางคนอาจมีบุคลิกน่าเชื่อถือ น่าเลื่อมใสในสายตาของผู้รับสาร บุคคลบางคนอาจไม่เป็นเช่นนั้นก็มีปัจจัยอยู่หลายประการที่สามารถสร้างความน่าเชื่อถือให้แก่ผู้รับสาร

๒) สาร^{๒๕} (Message) หมายถึง เรื่องราวอันมีความหมาย ซึ่งถูกแสดงออกมาโดยอาศัยภาษาหรือสัญลักษณ์ใดๆก็ตามที่สามารถทำให้เกิดการรับรู้ร่วมกันได้ ระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร

^{๒๒} อกุ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๓/๓๐.

^{๒๓} คณะจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุทธวิธีการสอน, หน้า ๑๗.

^{๒๔} กิตติมา สุรสนธิ, ความรู้ทางการสื่อสาร, พิมพ์ครั้งที่ ๓, คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐.

^{๒๕} กิตติมา สุรสนธิ, ความรู้ทางการสื่อสาร, หน้า ๑๓.

๓) ช่องทางการสื่อสาร^{๒๖} (Channel or Media) หมายถึง พาหนะตัวนำพาข่าวสารจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสารที่ใกล้ชิดที่สุด อาศัยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ อัน ได้แก่ การมองเห็นการได้ยิน การดมกลิ่น การลิ้มรส และการสัมผัส รวมถึงคลื่นแสงคลื่นเสียงและอากาศที่อยู่รอบๆ ตัว ซึ่งลักษณะการสื่อสารไม่ว่าผู้ส่งสารจะใช้กลยุทธ์อะไร การสื่อสารจะเกิดประสิทธิผลได้มากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับปัจจัยเหล่านี้

๔) ผู้รับสาร^{๒๗} (Receiver) เนื่องจากผู้รับสารเป็นบุคคลที่สำคัญในการสื่อสาร แม้การสื่อสารจะเริ่มต้นจากผู้ส่งสาร แต่บุคคลที่จะแสดงว่าการสื่อสารประสบความสำเร็จหรือไม่ นั่นก็คือผู้รับสาร ถ้าผู้รับสารต้องการรับสารตามที่คุณส่งในขณะนั้น หรือผู้รับสารมีความรู้ในการที่จะทำความเข้าใจต่อสาร ก็จะทำให้การสื่อสารสำเร็จได้โดยง่าย ในทางตรงข้ามหากผู้รับสารขาดความสนใจ ปิดกั้นการรับข่าวสาร หรือผู้รับที่ไม่สามารถทำความเข้าใจในสารที่คุณส่งให้ได้ก็จะทำให้การสื่อสารนั้นล้มเหลว ดังนั้นการสื่อสารทุกครั้งสิ่งที่ผู้ส่งจะต้องพิจารณาและคำนึงถึงอย่างมากก็คือผู้รับสาร

(๕) ทฤษฎีการโน้มน้าวใจ^{๒๘} ถ้าต้องการพัฒนาบุคลากรในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้สำเร็จและสามารถตอบสนองความต้องการของสังคมปัจจุบันได้ จำเป็นจะต้องส่งเสริมให้เรียนรู้ทฤษฎีการโน้มน้าวใจ ซึ่งหมายถึงการสื่อสารเพื่อการจูงใจ ชี้นำ และชักชวนให้บุคคลทำตามในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง โดยอาศัยกระบวนการสื่อสารเป็นเครื่องมือโน้มน้าวใจ มีผู้รับสารเป็นเป้าหมายหลักในการสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจมีองค์ประกอบ ๔ อย่าง ได้แก่ ผู้ส่งสาร สารช่องทาง และผู้รับสาร จะปรากฏอยู่ในทุกสภาพการณ์ที่ทำการสื่อสาร โดยชมอนส์ ได้สรุปความหมายของการโน้มน้าวใจเพื่อการสื่อสารของมนุษย์ ที่สร้างขึ้นมา เพื่อให้มีอิทธิพลเหนือผู้อื่น มีการเปลี่ยนแปลงความเชื่อถือค่านิยมสามารถสรุปได้ดังนี้

๑) ผู้โน้มน้าวใจมีความตั้งใจที่จะมีอิทธิพลบางประการเหนือผู้ถูกโน้มน้าวใจ

๒) โดยปกติผู้ถูกโน้มน้าวใจ จะมีทางเลือกมากกว่าหนึ่งและผู้ถูกโน้มน้าวใจจะพยายามชักจูงผู้ถูกโน้มน้าวใจให้ยอมรับทางเลือกที่ตนเสนอ

๓) สิ่งที่คุณโน้มน้าวใจต้องการคือการเปลี่ยนแปลงความคิดเห็น ทศนคติ และความเชื่อให้คุณต้องตามความเป็นจริงทั้งด้านอารมณ์และพฤติกรรมเป็นต้น

^{๒๖} กิตติมา สุรสนธิ, ความรู้ทางการสื่อสาร, หน้า ๑๔.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖-๑๗.

^{๒๘} ชีรวัด บำเพ็ญบุญบารมี, หลักการเผยแผ่พุทธธรรม ศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาตลอดจนคัมภีร์พระพุทธศาสนา, หน้า ๕๐.

๒.๑.๓ พุทธกิจ ๕

งานการสอนธรรม เพื่อประดิษฐานพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า เป็นงานที่ละเอียด ประณีต เพราะทรงมุ่งให้เป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่คนทั้งปวงและอำนวยให้เป็นความสุข พระพุทธ องค์ จึงทรงมีกิจหลักที่เรียกว่าพุทธกิจ ในแต่ละวันทรงมีพุทธกิจหลัก ๕ ประการ เพื่อบำเพ็ญพุทธ จริยา ๓ ประการ ของพระพุทธเจ้าให้สมบูรณ์ คือ พุทธจริยาประการที่หนึ่ง โลกัตถจริยา ทรง บำเพ็ญประโยชน์แก่โลก ในฐานะที่พระองค์เป็นสมาชิกคนหนึ่งของสังคมโลก ความสำเร็จในจริยา ข้อนี้ทรงอาศัยพุทธกิจประจำวัน ๕ ประการคือ

(๑) พุทธกิจข้อที่ ๑ คือ ปุพฺพฌเน ปิณฺฑปาตณฺจ หมายถึง เวลาเช้าเสด็จออกบิณฑบาต เวลาเช้าในพุทธกิจข้อนี้ เป็นเวลาช่วงก่อนฉันอาหาร ตรงกับพุทธกิจที่อรรถกถาจัดไว้ข้อที่ ๑ คือ ปุเรกัตตกิจ^{๒๙} พระพุทธเจ้าทรงตื่นพระบรรทมแต่เช้า เสด็จออกบิณฑบาตเสวยแล้ว ทรงแสดงธรรม โปรดประชาชนในที่นั้นๆ เสด็จกลับวิหาร รอให้พระสงฆ์ฉันเสร็จแล้วเสด็จเข้าพระคันธกุฎี ที่กล่าว นี้เป็นข้อความสรุป ส่วนรายละเอียดต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพุทธกิจในช่วงเช้า ผู้วิจัยจะได้นำเสนอพอ เป็นตัวอย่างเช่น

การเสด็จดำเนินบิณฑบาตของพระพุทธเจ้านั้น ถ้ามีภิกษุอุปัฏฐากติดตามเป็นปัจฉา สมณะ เช่นพระอานนท์ ท่านจะเป็นผู้ถือบาตรให้พระพุทธเจ้า เมื่อมีทายกจะใส่บาตร พระอานนท์ จะนำบาตรถวายพระพุทธเจ้าแล้วพระองค์ก็ใช้บาตรนั้นรับอาหาร^{๓๐} การเสด็จออกบิณฑบาตนั้น บางคราวพระพุทธองค์จะโปรดคนจนยากไร้ ทรงอนุเคราะห์รับอาหารของชายยากจนที่บิณฑบาตติด ผู้จัดอาหารถวายภิกษุสงฆ์ชักชวนให้ถวายอาหารภิกษุรูปหนึ่งแล้วไม่ได้จัดภิกษุให้ด้วยเห็นว่าเป็น คนยากจน พระพุทธองค์ทรงอนุเคราะห์เสด็จไปบิณฑบาตรับอาหารของเขาถึงที่บ้าน^{๓๑}

(๒) พุทธกิจข้อที่ ๒ คือ สายณฺเห ธมฺมเทศนํ หมายถึง เวลาเย็นทรงแสดงธรรม จาก การสำรวจข้อความช่วงเวลาในคัมภีร์พระไตรปิฎก ได้พบข้อความที่เล่าเรื่องแสดงระยะเวลาเช้าถึง เวลาเย็น คือ เวลาปุพฺพหสมัย^{๓๒} พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี เวลาปัจฉาภต หลังเสวยภัตตาหาร พระองค์เสด็จทิวาวิหาร คือเสด็จไปพักกลางวัน ที่วัดบุพพาราม เวลาสายณห สมัย พระองค์ทรงออกจากที่หลีกเร้น ซึ่งหมายถึงทรงออกจากที่พักทิวาวิหาร คือออกจากสมาบัติ แล้วเสด็จไปสงสน้ำที่ท่าน้ำแล้วเสด็จไปยังสถานที่พักแห่งหนึ่ง ซึ่งมีภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมกันรอ

^{๒๙} รังษี สุทนต์, พุทธกิจ : กิจที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๗.

^{๓๐} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๒๔๑.

^{๓๑} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๔๒๐-๔๒๑.

^{๓๒} รังษี สุทนต์, พุทธกิจ : กิจที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำ, หน้า ๔๗.

ฟังธรรม พระพุทธองค์ก็ได้ทรงแสดงธรรมให้ภิกษุเหล่านั้นฟัง^{๓๓} ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า การแสดงกำหนดเวลาพุทธกิจในวัดที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ประจำในแต่ละช่วงฤดูกาลไม่ได้เสด็จออกนอกวัด เวลายืนจะมีอุบาสกอุบาสิกาพากันมาฟังธรรมที่วัด แต่จากการสำรวจข้อมูลในพระไตรปิฎก ได้พบว่าการที่พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมในเวลานั้น ขึ้นอยู่กับเหตุการณ์เฉพาะหน้าก็มี มิได้แสดงธรรมเฉพาะแก่อุบาสกอุบาสิกาจำนวนมาก แสดงแก่ภิกษุจำนวนมากก็มี แสดงแก่ภิกษุรูปเดียวก็มี แสดงแก่ภุคคัลลหลายคนก็มี ผู้วิจัยจะได้นำเสนอพอเป็นตัวอย่างเช่น

ธรรมเทศนาที่แสดงทรงแก่ภิกษุหลายรูป คือ เย็นวันหนึ่ง ที่วัดนิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ พระพุทธองค์ทรงปรารภเรื่องที่เจ้าทัณฑปาณิสากยะ ซึ่งเป็นพระเจ้าลุงของพระองค์มาทูลถามว่า พระองค์สั่งสอนอย่างไร ซึ่งพระองค์ได้ตรัสตอบไปว่า ทรงสั่งสอนอย่างไรที่จะทำให้ไม่ได้เถียงทะเลาะกับใครๆ โดยที่สัญญาความจำจะไม่ครอบงำผู้ที่ปราศจากกาม ไม่มีความสงสัย ไม่มีความคะนอง ปราศจากความทะยานอยาก เจ้าทัณฑปาณิสากยะฟังแล้วสันติระแผลปลิ้นทำหน้าผากย่น ไข้ไม่เท่านั้นเดินจากไป^{๓๔} มีภิกษุรูปหนึ่งในจำนวนภิกษุเหล่านั้นกราบทูลถามว่า พระพุทธองค์ทรงสอนอย่างไร จึงทำให้ไม่มีการโต้เถียงทะเลาะกับใครๆ พระองค์จึงทรงแสดงหลักการของพระองค์สรุปความได้ว่า หากบุคคลไม่มีความเพิลิตเพลิน ไม่ยึดถือ ไม่สยบ ในอายตนะแต่ละอย่างที่เป็นเหตุให้สัญญากำหนดจำด้วยกิเลสฟุ้งขึ้นมากครอบงำ ราคะ ปฏิฆะ ทิฎฐิ วิจิกิจฉา มานะ ภวราคะ อวิชชา ที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน ก็จะหมดสิ้นไป การถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การโต้แย้ง การพูดเท็จ ก็จะหมดสิ้นไป พระพุทธองค์ทรงแสดงเพียงเท่านี้แล้วเสด็จเข้าที่ประทับ ภิกษุทั้งหลายมีความสงสัย เพราะพระพุทธองค์ทรงแสดงเฉพาะหัวข้อมิได้ทรงขยายความ จึงพากันไปขอให้พระมหาภิกขจาณนะช่วยอธิบาย ซึ่งท่านก็ได้อธิบายให้ฟังอย่างพิสดาร^{๓๕}

(๓) พุทธกิจข้อที่ ๓ คือ ปโทเส ภิกษุโอวาท หมายถึง เวลาพลบค่ำประทานโอวาทแก่ภิกษุทั้งหลาย เวลาพลบค่ำ เป็นช่วงเวลาค่ำมืด ตอนต้นของกลางคืนที่สิ้นแสงเมื่อดวงอาทิตย์ลับขอบฟ้าไป เป็นเวลาโพล้เพล้เข้าได้เข้าไฟ ตรงกับปฐมยามกิจ กิจช่วงยามต้น คือ เวลาปฐมยาม ตั้งแต่พลบค่ำเวลาราว ๑๘.๐๐ นาฬิกาถึง ๒๒.๐๐ นาฬิกา เวลาสาณห์ คือพลบค่ำ^{๓๖} เป็นเวลาหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงพักจากการแสดงธรรมแก่อุบาสกอุบาสิกาแล้ว ทรงพักผ่อนเข้าสมาบัติ แล้วออกจากสมาบัติเสด็จไปประทับที่โรงฉันบ้าง ที่ธรรมสภาสถานที่ประชุมฟังธรรมบ้าง ในวัดที่พระองค์ประทับอยู่ ภิกษุทั้งหลายจะพากันเข้าเฝ้าบ้าง นั่งรอก่อนบ้าง เพื่อฟังธรรม ผู้วิจัยได้พบว่า

^{๓๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๒-๒๘๓/๒๕๔-๓๑๓.

^{๓๔} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๓๕๕-๔๐๐.

^{๓๕} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๓๕๕-๔๐๕.

^{๓๖} รังษี สุทนต์, พุทธกิจ : กิจที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำ, หน้า ๑๐๕.

ในเวลาพลบค่ำ มีการแสดงธรรมหลายรูปแบบ เวลาสายัณห์สมัย หมายถึงเวลาพลบค่ำอันเป็นเวลาที พระพุทธองค์ทรงประทานโอวาทแก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนั้น พระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเฉพาะ ภิกษุทั้งหลายในเวลาสายัณห์สมัย ผู้วิจัยจะได้นำเสนอพอเป็นตัวอย่างเช่น

พระพุทธเจ้าประทับที่นาทิกคาม ในเวลาเย็น พระอานนท์เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ได้ทรง แสดงเรื่องที่พระเจ้าพิมพิสารไปเกิดที่สวรรค์ชั้นจาตุมหาราช เรื่องเทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ประชุมกันที่สุธัมมาเทวสภาในวัน ๑๕ ค่ำ สันถัมมารพรมแสดงธรรมให้ฟัง^{๓๖} จากเรื่องที่ พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้พระอานนท์ฟังนี้ทำให้ทราบว่า ในสวรรค์มีเทวดาแสดงธรรมให้พวก เทวดาด้วยกันฟัง

(๔) พุทธกิจข้อที่ ๔ คือ อหุตฺตรตฺเต เทวปญฺหนํ หมายถึง เวลาที่เที่ยงคืนตอบปัญหาเทวดา อหุตฺตรตฺเต แปลว่า กึ่งแห่งราตรี คือเที่ยงคืน ๑ เวลาเที่ยงคืนในพุทธกิจข้อนี้ เป็นช่วงเวลาตั้งแต่เที่ยง คืนถึงเวลา ๒ นาฬิกา ตรงกับพุทธกิจที่อรรถกถาจัดไว้ข้อที่ ๔ คือมัชฌิมยามกิจ เป็นกิจช่วงยาม ท่ามกลาง พุทธกิจนี้เป็นกิจช่วงเวลาต่อจากช่วงที่พระพุทธเจ้าทรงประทานโอวาทสั่งสอนภิกษุ ทั้งหลายแล้วภิกษุทั้งหลายพากันถวายอภิวัตถาลกลับที่พัก เทวดาทั้งหลายก็ได้โอกาสเข้าเฝ้ากราบ ทูลถามปัญหาต่างๆ ช่วงที่เทวดาเข้ากราบทูลถามปัญหา กำหนดระยะเวลาได้ดังนี้ คือปฐมยาม กำหนดตั้งแต่ ๑๘.๐๐ นาฬิกา ถึง ๒๒.๐๐ นาฬิกา เมื่อล่วง ๒๒.๐๐ นาฬิกา คือ ๔ โมงไปก็เข้าเวลา ช่วงที่เที่ยงคืน^{๓๗} เทวดาที่เข้าเฝ้าส่วนมากมาทูลถามปัญหา เรื่องการตอบปัญหาของเทวดานั้น ผู้วิจัย ขอนำพระสูตรที่ชาวพุทธทราบกันเป็นอย่างดีมาให้ศึกษา ๑ สูตร พระสูตรที่เป็นคู่กัน อีก ๑ สูตร พระสูตรทั้ง ๒ คือมงคลสูตรกับปราณสูตร และพระสูตรจากเทวดาสังยุต ผู้วิจัยจะได้นำเสนอพอ เป็นตัวอย่างเช่น

๑) ในมงคลสูตร^{๓๘} สาเหตุที่เทวดามาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลถามปัญหา เรื่องมงคล ก็เพราะในชมพูทวีป มีประชาชนชุมนุมกันที่ประตูเมืองบ้าง ที่สัณฐาคารบ้าง ที่สภาบ้าง เอาเงินจ้างคนเล่าเรื่องต่างๆ เช่นเรื่องการลักพาตัวนางสีดา แต่ละเรื่องเล่ากัน เวลาผ่านไป ๔ เดือนจึง จบ พอวันหนึ่งเกิดสงสัยกันขึ้นมาว่า อะไรเป็นมงคล ต่างเสนอกันว่า รูปที่ได้เห็นเป็นมงคล หรือ เสียงที่ได้ยิน ได้ฟังเป็นมงคล กลิ่นที่ได้สูดดมเป็นมงคล หรือรสที่ได้ลิ้มเป็นมงคล หรือเครื่องอุปโภค บริโภคที่สัมผัสกายเป็นมงคล ใครจะรู้เรื่องมงคลบ้าง ท้าวสักกเทวราชพอทราบจึงตรัสถามว่า พระ สัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ไหน พวกเทวดาทูลว่า ประทับอยู่ในโลกมนุษย์ ท้าวสักกเทวราชตรัสถามว่า มิใครกราบทูลถามพระพุทธเจ้าบ้างไหม พวกเทวดาทูลว่า ยังไม่มีใครกราบทูลถามเลย ท้าว

^{๓๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๗๘-๒๘๒/๒๐๕-๒๒๖.

^{๓๗} รังษี สุทนต์, พุทธกิจ : กิจที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำ, หน้า ๑๔๑.

^{๓๘} บ.พ. (ไทย) ๒๕/๑/๖.

สักกเทวราชตรัสว่า พวกท่าน ละเลยพระพุทธองค์ผู้ทรงแสดงมงคลอย่างไม่มีเหลือกลับสำคัญว่า
ควรจะถามเรา ถือว่าพวกท่านละทิ้งกองไฟแล้วจะมาก่อแสงหิ่งห้อยให้ลุกโพล่งได้อย่างไรกัน พวก
ท่านมาเถิด พวกเราจะไปกราบทูลถามพระพุทธองค์ พวกเราจะได้รับการตอบปัญหาที่มีสิริแน่นอน
แล้ว ท้าวสักกเทวราชจึงมอบหมายให้เทพบุตรคนหนึ่งเป็นผู้กราบทูลถามพระพุทธเจ้า เทพบุตร
คนนั้นแวดล้อมด้วยหมู่เทวดา ได้ไปยังพระเชตวันมหาวิหาร ถวายอภิวาทพระพุทธองค์แล้วยืนอยู่
ณ ที่ส่วนข้างหนึ่งได้กราบทูลถามมงคลเป็นคาถา^{๔๐} นี่เป็นข้อความจากอรรถกถาที่อธิบายมงคล
สูตร ในพระไตรปิฎกเริ่มด้วยข้อความที่พระอนนทก์กล่าวกับพระสังคีติกาจารย์ว่า

ข้าพเจ้า ได้สดับมาอย่างนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม
ของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล เทวดาคนหนึ่ง เมื่อปฐมยามล่วงไป มีผิพรรณ
งดงามยิ่ง เปล่งรัศมีจนสว่างไสวทั่วพระเชตวัน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายอภิวาท
แล้วยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง ได้กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจำนวนมาก
ต่างมุ่งหวังความสุขสวัสดีพากันคิดเรื่องมงคล ขอพระองค์โปรดตรัสบอกมงคลอันสูงสุดด้วยเถิด
พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า

(๑) การไม่คบคนพาล	(๒) การคบบัณฑิต
(๓) การบูชาผู้ที่ควรบูชา ^{๔๑}	(๔) การอยู่ในประเทศอันสมควร
(๕) การที่ได้สร้างบุญไว้ในปางก่อน	(๖) การตั้งตนไว้ชอบ
(๗) การเป็นผู้ที่ได้ยินได้ฟังมาก	(๘) การเป็นผู้มีศีลปวิทยา
(๙) การได้ศึกษาวินัยมาดี	(๑๐) การกล่าววาจาดี
(๑๐) การบำรุงมารดาบิดา	(๑๑) การสงเคราะห์บุตร
(๑๑) การสงเคราะห์ภรรยา	(๑๒) การทำงานไม่คั่งค้าง
(๑๕) การให้ทาน	(๑๖) การประพฤติธรรม
(๑๗) การสงเคราะห์ญาติ	(๑๗) การทำงานที่ไม่มีมิโทษ
(๑๘) การงดเว้นจากความชั่ว	(๑๘) การงดเว้นจากการดื่มน้ำเมา
(๑๙) ความไม่ประมาทในธรรม	(๑๙) ความเคารพ
(๒๑) ความถ่อมตน	(๒๑) ความสันโดษ
(๒๓) ความกตัญญู	(๒๓) การพึงธรรมตามกาล
(๒๕) ความอดทน	(๒๕) การเป็นผู้ว่าง่าย
(๒๗) การได้พบเห็นสมณะ	(๒๗) การสนทนาธรรมกันตามกาล

^{๔๐} พุ.พ.อ. (บาลี) ๑๐๓-๑๐๖.

^{๔๑} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๓/๗.

- (๓๑) การบำเพ็ญตบะ (๓๒) การประพาศพิพรหมจรรย์
 (๓๓) การเห็นอริยสัจ (๓๔) การทำนิพพานให้แจ้ง
 (๓๕) จิตที่ถูกโลกธรรมกระทบแล้วไม่หวั่นไหว (๓๖) จิตไม่เศร้าโศก
 (๓๗) จิตปราศจากฐลึ (๓๘) จิตเกษม^{๔๒}

เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย กระทำมงคลดังที่เรากล่าวนี้แล้วจะไม่พ่ายแพ้ในที่ทั้งปวง จะถึงความสวัสดิ์ในที่ทุกสถาน มงคลทั้ง ๓๘ ประการนั้น เป็นมงคลอันสูงสุดของเทวดาและมนุษย์เหล่านั้น^{๔๓}

เมื่อกำหนดข้อความในมงคลสูตรดูแล้ว จะเห็นว่ามงคลของพระพุทธเจ้า มีแต่การประพฤติปฏิบัติในทางที่ชอบ ไม่มีมงคลที่เป็นวัตถุเลย ผู้ที่ต้องการมงคลแบบของพระพุทธเจ้า ต้องลงมือประพฤติปฏิบัติจริงจึงจะเป็นมงคลจริงๆ

๒) ในปราภาวสูตร^{๔๔} พระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงตอบปัญหาของเทวดาอีกสูตรหนึ่ง คือ ปราภาวสูตร มีสาเหตุที่ทำให้เทวดาเข้าเฝ้ากราบทูลถาม หลังจากที่เทวดาทั้งหลายได้ฟังมงคลสูตร (คือมงคล ๓๘ ประการ) แล้วพากันคิดว่า ในมงคลสูตรพระพุทธเจ้าทรงแสดงความเจริญและความสวัสดิ์ พระองค์ทรงแสดงเฉพาะความเจริญฝ่ายเดียว มิได้ทรงแสดงความเสื่อมซึ่งเป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายเสื่อมเสียพินาศ พวกเราจะขอกราบทูลถามความเสื่อมของสัตว์เหล่านั้น ในวันที่ ๒ จากวันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงมงคลสูตรเทวดาทั้งหลาย ต้องการรู้เรื่องคนเสื่อมและเหตุแห่งความเสื่อมของคน จึงได้ประชุมกันแล้วพากันมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วท้าวสักกะจอมเทพ จึงได้สั่งให้เทพบุตรคนหนึ่งกราบทูลถามพระพุทธเจ้าถึงปัญหาเรื่องความเสื่อมเป็นคาถา^{๔๕} เป็นข้อความจากอรรถกถาที่อธิบายปราภาวสูตร

ในพระไตรปิฎกเริ่มด้วยข้อความที่พระอานนท์ ได้กล่าวกับพระสังคีติกาจารย์เหมือนกันกับมงคลสูตรว่าข้าพเจ้า ได้สดับมาอย่างนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น เทวดาคนหนึ่ง เมื่อปฐมยามล่วงไป มีผิวพรรณงดงามยิ่ง เปล่งรัศมีจนสว่างไสวทั่วพระเชตวัน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายอภิวาทแล้วยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง ได้กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคาถาว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงเหตุแห่งความเสื่อมไว้ ๑๒ ประการ ที่ทรงแสดงเพียง ๑๒ ประการเพราะเทวดาคิดว่าฟังเรื่องความเสื่อมไม่มีประโยชน์จึงหยุดถาม ฟังเพียง ๑๒ ประการก็รู้สึกไม่สบายใจจึง

^{๔๒} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๑๒/๘.

^{๔๓} พุ.พ. (ไทย) ๑๕/๕/ ๖-๘.

^{๔๔} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๑/๕๒๓.

^{๔๕} พุ.สุ.อ. (บาลี) ๑/๕/ ๑๖๕-๑๗๐.

นึ่งเฉย ถ้าเทวดาถามถึงความเสื่อมข้อที่ ๑๓ ถึงข้อที่ ๑ แสน พระพุทธเจ้าก็จะทรงแสดงเหตุแห่งความเสื่อม ๑๒ ประการ คือ

๑.การเป็นคนซังธรรม^{๔๖}

๒.การคบหาอสังตบุรุษ

๓.การชอบหลับ ชอบคุย ไม่ขยัน เกียจคร้าน โกรธง่าย

๔.การเป็นคนอยู่สุขสบายแต่ไม่เลี้ยงพ่อแม่ที่แก่เฒ่า

๕.การเป็นคนหลงสมณพราหมณ์หรืออณิกยาคก

๖.การเป็นคนมีเงินทองมากมีข้าวปลาอาหารมากแต่กินคนเดียว

๗.การเป็นคนหยิ่งในชาติกำเนิด ในทรัพย์สมบัติดูหมิ่นญาติของตน

๘.การเป็นคนเที่ยวผู้หญิง ดิตสุรา เล่นการพนัน

๙.การไม่พอใจในคู่ครองของตน ไปยุ่งเกี่ยวกับคู่ครองของผู้อื่น

๑๐.การเป็นคนแกล้งมีเมียสาว

๑๑.การแต่งตั้งให้ชายหญิงผู้ใช้จ่ายมากรับผิชอบในหน้าที่สำคัญ

๑๒.การเป็นคนเกิดในชาติดิศตระกูล มีทรัพย์สมบัติน้อย แต่มักใหญ่

ปรารณาราชสมบัติ^{๔๗}

เทวดาทูลถามถึงคนเสื่อมและเหตุแห่งความเสื่อม ๑๒ ประการ แต่ใน ๑๒ ประการนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงจำแนกออกไปอีก ใน ๑๒ ประการนี้ ไม่ได้ทรงแสดงว่าความรู้ชั่ว หรือคนชั่ว เป็นเหตุให้คนเสื่อม

ปัญหาที่เหล่าเทวดามาเข้าเฝ้ากราบทูลถาม นอกจากจะปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ ที่นำเสนอแล้ว ยังปรากฏในคัมภีร์อื่นด้วย ที่จัดเป็นพระสูตรเกี่ยวกับเรื่องนี้โดยเฉพาะ ปรากฏอยู่ในเทวดาสังยุต เทวปุตตสังยุต และสักกสังยุต พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๕ มีทั้งพระสูตรที่เทวดาเข้าเฝ้ากราบทูลถามปัญหาพระพุทธเจ้า และพระสูตรที่เกี่ยวกับเทวดา เช่นพระพุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องเทวดาให้ภิกษุทั้งหลายฟัง

๓) ในพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตอบปัญหาของเทวดา ที่จัดอยู่ในเทวดาสังยุต ซึ่งเป็นเรื่องที่พระพุทธองค์ตอบปัญหาที่เทวดามากราบทูลถามโดยตรง เป็นพระสูตรที่เกิดขึ้น ณ พระเชตวันมหาวิหาร แต่พระสังคีติกาจารย์ละข้อความไว้ โดยท่านใส่ข้อความเต็มในสูตรข้างต้นเป็นตัวอย่างแล้วละข้อความในสูตรต่อๆ มา คงไว้แต่ข้อความที่เป็นคำถามของเทวดาและคำตอบ

^{๔๖} บ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๔/๕๒๔.

^{๔๗} บ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๑๔/๕๒๘.

ของพระพุทธองค์ เป็นปัญหาที่พระพุทธองค์ตรัสตอบในเวลาเที่ยงคืน เช่น เทวดาบางคนผูกปัญหา
มาทนายพระพุทธเจ้า เช่นเทวดาคนหนึ่งเข้ามาเฝ้าทูลถามพระพุทธเจ้าว่า

ท่านไม่มีกระท่อมหรือ ท่านไม่มีรังหรือ
ท่านไม่มีสิ่งสืบต่อหรือ ท่านเป็นผู้พ้นจากพันธนาการแล้วหรือ

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า

ใช่เราไม่มีกระท่อม ใช่เราไม่มีรัง
ใช่เราไม่มีสิ่งสืบต่อ ใช่เราเป็นผู้พ้นจากพันธนาการแล้ว^{๔๘}

เทวดาทูลถามว่า

กระท่อมที่ข้าพเจ้าถามท่านคืออะไร รังที่ข้าพเจ้าถามท่าน คืออะไร
สิ่งสืบต่อที่ข้าพเจ้าถามท่าน คืออะไร พันธนาการที่ข้าพเจ้าถามท่าน คืออะไร

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า

กระท่อมที่ท่านถามเรา คือมารดา รังที่ท่านถามเรา คือภรรยา
สิ่งสืบต่อที่ท่านถามเรา คือ บุตร พันธนาการที่ท่านถามเรา คือตัณหา^{๔๙}

เทวดากล่าวว่า

สาธุ ท่านไม่มีกระท่อม สาธุ ท่านไม่มีรัง
สาธุ ท่านไม่มีสิ่งสืบต่อ สาธุ ท่านเป็นผู้พ้นแล้วจากพันธนาการ^{๕๐}

พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า เทวดาคนนั้นสมมติมารดาเป็นกระท่อม เพราะบุตรอยู่ใน
ท้องมารดาเป็นเวลา ๑๐ เดือน สมมติภรรยาเป็นรัง เพราะเป็นสิ่งที่สามียอาศัย ดังพวกนกที่บินเที่ยว
หาเหยื่อทั้งวันแล้วก็บินมาอิงแอบอาศัยในรัง ฉะนั้น พวกบุรุษก็เหมือนกัน แม้จะไปในที่ไหนๆ ก็
กลับมาหาสตรี สมมติบุตรเป็นสิ่งสืบต่อ เพราะบุตรเป็นผู้สืบสกุลและประเพณี สมมติตัณหาเป็น
พันธนาการ ประมวลแต่งเป็นคำถามาทูลถามพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าตรัสตอบได้ทุกข้อ เทวดาคนนั้นไม่ทราบพระพุทธคุณ (คือไม่รู้ว่า
พระพุทธเจ้าทรงเป็นสัพพัญญู) คิดว่า ตนคิดผูกปัญหาอย่างลึกลับ แต่สมณะท่านนี้ พอเราถามก็ตอบ
สมณะนี้รู้ใจของเราจึงตอบ หรือไม่รู้ใจเราตอบตามความจำ (คือพอเทวดาถามพระพุทธเจ้าก็ตอบว่า
ใช่ แต่เทวดายังสงสัยว่า ที่ว่าเช่นนั้นจะใช้อย่างที่ตนคิดไว้หรือไม่) จึงถามว่า ที่ตนถามนั้น คืออะไร

^{๔๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕/๑๓.

^{๔๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕/๑๓.

^{๕๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕/๑๔.

พอพระพุทธเจ้าตรัสตอบถูกทุกข้อ เทวดาอนุโมทนาแล้วเอาพวงมาลาบูชาพระพุทธเจ้าเสร็จแล้วก็กลับที่อยู่ของตน^{๕๐}

เทวดาที่เข้าเฝ้ากราบทูลถามปัญหาในเวลาเที่ยงคืนนี้ เป็นอุปัติติเทวดาจากสวรรค์ชั้นต่างๆ ซึ่งในสมัยนี้ไม่มีใครเห็น เพราะไม่มีผู้ใดได้ทิพพจักขุ ส่วนใครจะถือโดยธรรมเนียมฐานว่าเป็นสมมติเทวดา ก็เป็นความเห็นส่วนตัวของเขา เนื่องจากการบำเพ็ญพุทธกิจข้อที่ ๒-๓-๔ เป็นการแสดงธรรม ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้อริยาบถนั่งเป็นส่วนมาก และพระองค์ประทับนั่งเป็นเวลานาน สันนิษฐานว่าพระองค์ คงจะต้องทรงกลั่นพระบังคลหนัก(อุจจาระ)บ้าง การกลั่นพระบังคลนั้น เป็นเหตุที่ทำให้เกิดอาการท้องผูกได้ดังมีเรื่องปรากฏในพระวินัยปิฎกว่า พระพุทธองค์ทรงมีพระอาการพระอุทรผูก ทรงรับสั่งให้พระอานนท์ไปบอกให้หมอชีวกโกมารภัจจ์จัดยาถวาย ซึ่งหมอชีวกโกมารภัจจ์ ได้จัดพระโอสถถวาย พระพุทธเจ้าทรงถ่ายพระอุทรถึง ๓๐ ครั้ง พระวรกายจึงเป็นปกติ^{๕๑}

(๕) พุทธกิจข้อที่ ๕ คือ ปจฺจุเสว คเต กาเล ภพฺพาภพฺเพ วิโลกนํ หมายถึง เวลาใกล้รุ่ง ทรงพิจารณาหาบุคคลที่สามารถบรรลุธรรมได้และยังไม่สามารถบรรลุธรรม การพิจารณาตรวจดูบุคคลที่สามารถบรรลุธรรมซึ่งพระองค์ควรเสด็จไปโปรดนั้น^{๕๒} ในพระไตรปิฎกใช้คำว่า พุทฺธจกฺขุ นา โลกํ โวโลเกสิ คือ ทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ขณะที่ทรงตรวจดู ก็จะทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในตาน้อย มีธุลีในตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัว บางพวกไม่เห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัว^{๕๓} พุทธจักขุ ดวงตาของพระพุทธเจ้า หมายถึงดวงตาปัญญาที่เรียกว่า อินทรีย์ปโรปริยัตติญาณ คือปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย ได้แก่ว่า สัตว์นั้นๆ มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา แก่ไหน เพียงใด มีกิเลสมาก มีกิเลสน้อย มีความพร้อมที่จะบรรลุธรรมหรือไม่ และอาสยานุสยญาณ คือปรีชาหยั่งรู้อาสยะ (ทิฏฐิและญาณ) อนุสัย (กิเลสที่ฝังตัวอยู่) จริต อธิมุติ (อหิยาสัย)^{๕๔} พระพุทธเจ้าจะทรงทราบว่ บุคคลไหนมีอุปนิสัยพอจะบรรลุธรรมได้ และเป็นผู้ไม่ควรบรรลุธรรม โลกพร้อมทั้งเทวโลกมารโลกพรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ย่อมหมุนเวียนไปภายในพุทธญาณ^{๕๕}

^{๕๐} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๓๗-๓๘.

^{๕๑} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๖/๑๕๔-๑๕๗.

^{๕๒} รังษิ สุทนต์, พุทธกิจ : กิจที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำ, หน้า ๑๖๗.

^{๕๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕/๑๔.

^{๕๔} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๑๑-๑๑๕/๑๗๒-๑๗๗.

^{๕๕} พ.ม. (ไทย) ๒๕/๖๕/๒๑๕-๒๑๖.

พระพุทธองค์ทรงตรวจดูโลกวันละ ๒ ครั้ง ทุกๆ วัน คือเวลาเช้าตรู่ พระองค์เสด็จลุกขึ้น แล้วทรงเข้าพลสมานบัติและทรงเข้ามหากรุณาสมานบัติ ตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ทรงส่งพระญาณไปตรวจดูกำหนดตั้งแต่ขอบปากจักรวาลเข้ามาจนถึงหน้าพระคันธกุฎี เวลาเย็นจะทรงตรวจดูโลกทรงส่งพระญาณไปตรวจดูกำหนดตั้งแต่พระคันธกุฎีออกไปภายนอก เมื่อทรงพบผู้มีอุปนิสัยจะบรรลุธรรม พระองค์ก็จะเสด็จไปโปรดผู้นั้น^{๕๗} ผู้วิจยจะได้นำเสนอพอเป็นตัวอย่างเช่น

พระพุทธองค์ทรงเสด็จโปรดองคุลิมาล พระพุทธเจ้าทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ในเวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็นโจรองคุลิมาลแล้วทรงทราบว่ เมื่อพระองค์เสด็จไปโปรด โจรองคุลิมาลจะมีความสวัสดิ์ เขาได้ฟังธรรมแล้วจะขอบวช บวชปฏิบัติแล้วจะได้สำเร็จอภิญญา ๖ ถ้าพระองค์ไม่เสด็จไปโปรด เขาจะทำความผิดในมารดาแล้วไม่มีใครสามารถช่วยเหลือเขาได้ พระองค์จึงเสด็จไปโปรด^{๕๘} จนโจรองคุลิมาล ได้ทิ้งดาบลงในเหวลึกแล้วถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระพุทธองค์ ทูลขอบวช ณ ที่นั่นเอง พระพุทธเจ้าทรงตรวจดูบุพกรรมของเขาแล้วได้ทรงทราบว่า เขาได้เคยถวายบริวาร ๘ แก่ท่านผู้มีศีลในชาติก่อน จึงทรงเหยียดพระหัตถ์ขวาตรัสว่า เธอจงเป็นภิกษุมารเกิดเราแสดงธรรมไว้ดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำทุกข์ให้สิ้นไปโดยชอบเกิด^{๕๙} ต่อมา เมื่อพระองคุลิมาลควบคุมจิตได้แล้ว หลีกเร้นไปอยู่รูปเดียว ไม่ประมาณ มีความเพียร อุทิศกายใจ ไม่นานก็ได้บรรลอรหัตตผล^{๖๐}

พุทธกิจ ๕ ประการนี้เป็นจุดเด่นในการทำงานของพระพุทธเจ้า จนทำให้ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา บางคนมีความรู้สึกว่ทำไมคนแต่ก่อนสำเร็จกันง่ายเหลือเกิน ถ้าศึกษารายละเอียดแล้วจะพบว่าไม่มีคำว่าง่าย เพราะนอกจากจะอาศัยวาสนาบารมีของคนเหล่านั้นเป็นฐานอย่างสำคัญแล้ว การแสดงธรรมของพระองค์นั้น เป็นระบบการทำงานที่มีการศึกษาข้อมูล การประเมินผล การสรุปผลในการแสดงธรรมทุกครั้ง หลังจากที่บุคคลนั้นๆ ปรากฏในข่ายพระญาณของพระพุทธเจ้า คือทรงรู้ว่าเขาเป็นใคร มีอุปนิสัยบารมีอย่างไร แสดงธรรมอะไรจึงได้ผล หลังจากแสดงธรรมแล้วผลจะออกมาเป็นอย่างไร ดังนั้นการแสดงธรรมทุกครั้งของพระพุทธองค์ จึงบังเกิดผล เป็นอัสภรย์ เพราะจะทรงแสดงเฉพาะแก่ผู้เป็นพุทธเวไนย คือสามารถแนะนำให้รู้ได้เป็นหลัก^{๖๑}

^{๕๗} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๓๕.

^{๕๘} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๔๑.

^{๕๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๕/๔๒๔.

^{๖๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๗-๓๕๒/๔๒๑-๔๓๓.

^{๖๑} รังษี สุทนต์, พุทธกิจ : กิจที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำ, หน้า ๒๐๑.

๒.๒ วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าและพระสาวก

วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าและพระสาวก เป็นการกล่าวถึงพุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า และพระสาวกทั้งหลายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ประดิษฐานมั่นคงในสมัยพุทธกาล โดยวิธีการสอนแบบตั้งปัญหา วิธีการสอนตามลักษณะจิต วิธีการสอนแบบจำแนกข้อธรรม และวิธีการสอนแบบทำเป็นตัวอย่างให้ดู ผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไปนี้คือ

๒.๒.๑ วิธีการสอนแบบตั้งปัญหา

วิธีการสอนแบบตั้งปัญหา เป็นการกล่าวถึงรูปแบบในการถามตอบปัญหาของพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงทราบเรื่อง ตรัสถามก็มี ไม่ตรัสถามก็มี ทรงทราบกาลอันควร ตรัสถามก็มี ไม่ตรัสถามก็มี ตรัสถามเรื่องที่เป็นประโยชน์ ไม่ตรัสถามเรื่องที่ไม่เป็นประโยชน์ เพราะพระพุทธองค์ทรงจัดเรื่องที่ไม่เป็นประโยชน์เสียด้วยอริยมรรคแล้ว ตรัสถามภิกษุทั้งหลายด้วยเหตุ ๒ ประการคือ

(๑) จะทรงแสดงธรรมอย่างหนึ่ง

(๒) จะทรงบัญญัติสิกขาบทแก่พระสาวกอย่างหนึ่ง^{๖๒}

การถามปัญหาของพระพุทธเจ้าจึงเป็นการตรัสสอนธรรมหรือเป็นการปฏิสันถารโดยทั่วไป ก่อนนำไปสู่ปัญหาที่ผู้เข้ามาเฝ้าจะทูลถามและพระพุทธเจ้าทรงตรัสตอบ รูปแบบการถามปัญหาของพระพุทธเจ้าเริ่มจากการสนทนากับผู้ที่ทรงพบ หรือผู้ที่มาเข้าเฝ้าด้วยเรื่องที่เขารู้เข้าใจดีหรือสนใจอยู่ เช่น เมื่อทรงพบชวานากีสันทนาเรื่องการทำนา ทรงพบพราหมณ์ก็สนทนาเรื่องไตรเพท^{๖๓} เป็นต้น

(๑) รูปแบบตอบปัญหาของพระพุทธเจ้า เมื่อปัญหาและจุดประสงค์ของบุคคลผู้ทูลถามนั้นมีหลากหลาย การตอบปัญหาของพระพุทธองค์ทรงถือปฏิบัติต่อบุคคลเหล่านั้นหลายรูปแบบเพื่อให้เหมาะสมกับบุคคลและสถานการณ์ โดยแบ่งออกเป็น ๔ ประเด็น คือ

๑) เอกังสพยากรณีปัญหา^{๖๔} คือ ปัญหาที่ควรตอบโดยนัยเดียว รูปแบบการตอบสั้นกระชับ พระพุทธเจ้าทรงใช้กับบุคคลผู้มีทูลถามปัญหาไม่ซับซ้อน

^{๖๒} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๐๓/๑๓๗-๑๓๘.

^{๖๓} พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๔๑.

^{๖๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๕๑.

๒) ปฏิภาณพยากรณ์ปัญหา^{๖๕} คือ ปัญหาที่ควรโดยย้อนกลับ รูปแบบย้อนกลับ เป็นรูปแบบที่พระพุทธเจ้าจะไม่ทรงตอบทันที แต่ทรงใช้วิธีตรัสถามย้อนกลับไปยังผู้ถาม เพื่อยกประเด็นอุปมาอุปไมยให้ผู้ถามได้มองเห็นปัญหาเป็นรูปธรรมบ้าง เพื่อให้ผู้ถามนั้นได้มองเห็นมูลเหตุของปัญหาและส่วนที่เกี่ยวข้องแล้วโยงเข้าไปหาผลของตัวปัญหาที่ถามนั้นบ้าง หรือทรงย้อนถามเพื่อเปิดประเด็นชักใช้ให้ผู้ถามนั้นได้เข้าใจข้อเท็จจริงของเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดปัญหาที่ทูลถามนั้นบ้าง

๓) วิชชาพยากรณ์ปัญหา^{๖๖} คือ ปัญหาที่ควรแยกตอบ รูปแบบแยกแยะประเด็น การตอบปัญหาแบบแยกแยะประเด็น เพื่อให้เห็นชัดในแต่ละแง่มุม เพราะการถามปัญหาประเภทนี้ มีรายละเอียดปลีกย่อยรวมอยู่ในคำถามเรื่องเดียวกันนั้น มีส่วนย่อยๆ รวมอยู่หลายเรื่อง และมีเรื่องให้ผู้ตอบนั้นมองได้หลายแง่หลายมุมมอง

๔) ฐปณียปัญหา^{๖๗} คือ ปัญหาที่ควรงดตอบ รูปแบบนิ่งไม่ตรัสตอบ รูปแบบการงด ไม่ตอบ นิ่งเสีย ทำไมพระพุทธองค์จึงไม่ตรัสตอบปัญหาเหล่านั้น เพราะส่วนใหญ่จะเป็นปัญหาถามในลักษณะอภิปรายญา เกี่ยวกับเรื่องโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง สรรกับวิญญานเป็นอันเดียวหรือคนละส่วน และปัญหาที่ทูลถามในลักษณะเชิงบังคับให้พระพุทธองค์วินิจฉัยว่าใครดีกว่าใคร หรือทูลถามว่าใครเป็นผู้รู้จริง ใครเป็นผู้ไม่รู้จริง เมื่อมีผู้ทูลถามปัญหาในลักษณะนี้พระพุทธองค์จะนิ่งไม่ตรัสตอบ หรือทรงห้ามผู้ถามให้พักไว้ และตรัสสอนให้ผู้ทูลถามนั้นได้รู้เรื่องอื่นที่เป็นประโยชน์แก่ตัวผู้ถามเอง

สรุปรูปแบบในการถาม-ตอบปัญหาของพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จะถามตอบปัญหาแก่นุคคลใดก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นสาวกของพระองค์เป็นนักบวชนอกศาสนา เทวดา กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร พระพุทธองค์ทรงใช้รูปแบบทั้ง ๔ อย่างข้างต้นนี้ พระองค์ทรงเลือกใช้ให้เหมาะสมกับจริตของบุคคล สอดคล้องกับลักษณะของปัญหา และเหมาะสมกับกาล สถานที่นั้นๆเป็นหลัก รูปแบบเหล่านี้มีขั้นตอนปฏิบัติที่แตกต่างกันไปพระพุทธองค์ทรงใช้รูปแบบสัมพันธ์กับหลักการตอบปัญหาของพระพุทธองค์ อันได้แก่ หลักปัญญา หลักเมตตาและหลักอุपाโยโกศล หลักการทั้ง ๓ นี้จะดำเนินไปถึงจุดเป้าหมายของการตอบปัญหาได้ดีก็ต้องอาศัยรูปแบบเป็นเครื่องมือในทางปฏิบัติ เพื่อนำผู้ถามเข้าสู่สาระเป้าหมายคือ เกิดปัญญา

^{๖๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๕๑.

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๕๑.

^{๖๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๕๑.

๒.๒.๒ วิธีการสอนตามลักษณะจริต

วิธีการสอนตามจริต เป็นการกล่าวถึงการสอนธรรมที่เหมาะสมแก่อุปนิสัยของสมณะหรือแก่จริตของภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กุลบุตรทั้งหลายที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนานั้น มาจากตระกูลที่ต่างกัน จึงมีความประพฤติหรือจริตต่างกัน บางคนเป็นคนราคจริต บางคนเป็นคนโทสจริต เป็นต้น จึงจำเป็นต้องอยู่ในเสนาสนะที่เหมาะสมแก่อุปนิสัยหรือจริตของตน เพื่อประโยชน์แก่การบำเพ็ญสมณธรรม สำหรับภิกษุผู้ที่อยู่ในวิหารเหล่านั้น ก็สามารถประพฤติปฏิบัติตามสมควรแก่อุปนิสัยหรือจริตของตน ^{๖๘}

ส่วนวิธีการแสดงอุปนิสัยหรือจริตของสมณะเหล่านั้น พระอรรถกถาจารย์แสดงไว้ในสัมปฏิปทามรรคอรรถกถา^{๖๙} ว่า อาจารย์ผู้ได้สำเร็จเจโตปริยญาณ รู้จักอุปนิสัยหรือจริตแล้วควรบอกพระกัมมัญฐานได้เอง ส่วนอาจารย์อื่นก็ต้องถามอันเตวาสิกผู้จะเรียนพระกัมมัญฐานทั้งนั้น ฉะนั้นควรทราบว่าคุณคนนี้เป็นคนราคจริต คุณคนนี้เป็นคนจิตตโคจริตหนึ่งในโทสจริต เป็นต้น ด้วยเจโตปริยญาณ หรือ เพราะสอบถามตัวบุคคลผู้นั้นเอง ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้อธิบายเสนาสนะอันเป็นที่พักอันเหมาะสมแก่อุปนิสัยของสมณะพอเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

(๑) เสนาสนะสำหรับคนราคจริต คือ เสนาสนะชนิดที่ตั้งอยู่กับพื้นดิน ชายคาครอบๆ ไม่ล้าเงา ไม่ทำกันสาด เป็นกุฏิมุงหญ้า เป็นบรรณศาลาที่มุงบังด้วยใบตองอย่างใดอย่างหนึ่ง เปรอะไปด้วยละอองธุลี เต็มไปด้วยค้างคาวเล็กๆ ทะลุโปร่งและปรักหักพัง สูงเกินไปหรือต่ำเกินไป อยู่ในที่ดอนมีความรังเกียจด้วยภัยอันตราย มีทางสกปรกและสูงๆ ต่ำๆ แม้จะมีเตียงและตั้งก็เต็มไปด้วยตัวเรือด รูปร่างไม่ดี สีไม่งาม ที่พอแต่เพียงแลเห็นก็ให้เกิดความรังเกียจ เสนาสนะเช่นนั้นเป็นที่สบายของคนราคจริต^{๗๐} เป็นต้น

(๒) เสนาสนะสำหรับคนโทสจริต คือ เป็นชนิดที่ไม่สูงเกินไป ไม่ต่ำเกินไป มีร่มเงาบริบูรณ์ด้วยน้ำใช้น้ำจันทน์มีฝาเสาและบันไดที่จัดไว้อย่างเรียบร้อย เขียนภาพลายดอกไม้ลายเครือวัลย์สำเร็จเสร็จสรรพ รุ่งเรืองงามด้วยจิตรกรรมนานาชนิด มีพื้นเรียบเกลี้ยงเกลานุ่มนวลมีพวงดอกไม้และผ้าสีอันวิจิตรประดับเพดานอย่างเป็นระเบียบคล้ายกับวิมานพรหม เครื่องปูลาดและเตียงตั้งจัดแจงแต่งไว้อย่างดีสะอาดน่ารื่นรมย์ มีกลิ่นหอมฟุ้งด้วยเครื่องอบดอกไม้ที่จัดวางไว้เพื่อให้อบ ณ ที่นั้นๆ ซึ่งพอเห็นเท่านั้นก็ให้เกิดความปีติปราโมช เสนาสนะชนิดนี้เป็นที่สบายของคนโทสจริต^{๗๑}

^{๖๘} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๔๓/๑๐๕.

^{๖๙} พุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๑๐๔/๓๖๕.

^{๗๐} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๔๖/๑๑๗.

^{๗๑} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๔๖/๑๑๗.

(๓) เสนาสนะสำหรับคนโมหจิตนั้น เสนาสนะต้องหันหน้าสู่ทิศไม่คับแคบ ที่เมื่อนั่งแล้วทิศย่อมปรากฏโล่งสว่าง ในบรรดาอิริยาบถ ๔ อิริยาบถเดินจึงจะเหมาะสม ส่วนอารมณ์กัมมัญฐานขนาดเล็กเท่าตะแกรง หรือเท่าขันโอ ย่อมไม่เหมาะสมแก่คนโมหจิตนั้น เพราะเมื่อโอกาสคับแคบ จิตก็จะถึงความมึนงมยิ่งขึ้น ฉะนั้น ดวงกลีณขนาดใหญ่มากจึงจะเหมาะสม ประการที่เหลือนีเสนาสนะเป็นต้น ซึ่งควรจะยกมาแสดงสำหรับคนโมหจิต พึงเข้าใจว่ามีลักษณะเช่นเดียวกันกับการที่ได้แสดงไว้แล้วสำหรับคนโทสจิต นี้อธิธรรมเป็นที่สบายแก่คนโมหจิต^{๓๒}

(๔) เสนาสนะเป็นที่สบายสำหรับคนวิตกจิต เป็นเสนาสนะที่โล่งโถงหันหน้าสู่ทิศสว่าง ที่เมื่อนั่งแล้วสวน ป่า สระ โบกขรณี ทิวแถบแห่งหมู่บ้าน นิคมชนบท และภูเขาอันมีสีเขียวชะอุ่ม ย่อมปรากฏ เห็นเด่นชัด เสนาสนะเช่นนั้นย่อมไม่เหมาะสม เพราะเสนาสนะอันมีลักษณะเช่นนี้ ย่อมเป็นปัจจัยทำให้วิตกวิ่งพล่านไป ฉะนั้น วิตกจิตบุคคลควรอยู่ในเสนาสนะที่ตั้งอยู่ในชอกเขาเล็ก มีป่ากำบัง เช่นเงื้อมเขาท้องช้างและถ้ำเป็นต้น อารมณ์กัมมัญฐานชนิดกว้างใหญ่ก็ไม่เหมาะสมแก่คนวิตกจิต เพราะอารมณ์เช่นนั้นย่อมเป็นปัจจัยทำให้จิตแล่นพล่านไปด้วยอำนาจแห่งวิตก แต่อารมณ์ชนิดเล็กจึงจะเหมาะสม ประการที่เหลือนีเสนาสนะที่แสดงมาแล้วสำหรับคนราคะจิต นี้อธิธรรมเป็นที่สบายสำหรับคนวิตกจิต^{๓๓}

(๕) เสนาสนะเป็นที่สบายของคนศรัทธาจิต มีวิธีที่ได้แสดงมาแล้วในคนโทสจิตทุกประการ จัดเป็นเสนาสนะเป็นที่สบาย สำหรับคนศรัทธาจิตด้วย ในอารมณ์กัมมัญฐานทั้งหลาย เฉพาะอนุสสติกัมมัญฐานจึงจะเหมาะสมแก่คนศรัทธาจิต^{๓๔}

(๖) เสนาสนะเป็นที่สบายสำหรับคนพุทฺธิจิตนั้น ไม่มีข้อที่จะต้องกล่าวว่า ในสัปปาเยทั้งหลาย มีเสนาสนะสัปปาเยเป็นต้น สิ่งนี้ย่อมเป็นที่สบายแก่พุทฺธิจิต

ในวนปตฺตสูตร^{๓๕} พระพุทฺธเจ้าทรงแสดงเรื่องเสนาสนะป่าแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ป่าเช่นไรควรอยู่ หรือไม่ควรอยู่ไว้ดังนี้

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ย่อมเข้าไปอาศัยอยู่ในป่าที่บึงแห่งใดแห่งหนึ่ง เมื่อเข้าไปอาศัยอยู่ในป่าชัฏนั้นแล้ว สติที่ยังไม่ปรากฏก็ไม่ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ไม่ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็ไม่ถึงความสิ้นไป และภิกษุนั้นก็มิได้บรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะอย่างสูงที่ยังมิได้บรรลุ ปัจจัย

^{๓๒} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๔๖/๑๑๘.

^{๓๓} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๔๖/๑๑๘.

^{๓๔} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๔๖/๑๑๘.

^{๓๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๐/๒๐๔-๒๐๘.

เครื่องอุทหนุนชีวิตมีจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารก็เกิดขึ้นได้โดยยากภิกษุ
นั้นควรหลีกไปเสียจากป่าทึบนั้นไม่ควรอยู่^{๓๖}

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ย่อมเข้าไปอาศัยอยู่ในป่าทึบแห่งใดแห่งหนึ่ง เมื่อเข้าไปอาศัยอยู่
ในป่าทึบนั้นแล้ว สติที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ตั้งมั่นอาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็ถึงความ
สิ้นไป และภิกษุนั้นก็ได้บรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะอย่างสูงที่ยังไม่ได้บรรลุด้วย ปัจจัยเครื่อง
อุทหนุนชีวิตมีจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารก็เกิดขึ้นได้โดยไม่ยากภิกษุ
นั้นควรอยู่ในป่าทึบนั้นจนตลอดชีวิตไม่ควรหลีกไปเสียเป็นต้น^{๓๗}

จากข้อความในวนปัตถสูตรนี้ พอสรุปเสนาสนะป่าทึบที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เป็น
๔ ชนิดดังจะได้อธิบายต่อไปนี้คือ

(๑) เสนาสนะป่าที่อยู่แล้ว จิตไม่สงบ ไม่บรรลุธรรมวิเศษอะไร ปัจจัย ๔ ก็หายาก ภิกษุ
ไม่ควรอยู่ ในป่าชนิดนั้น ควรหลีกไปเสีย

(๒) เสนาสนะป่าที่อยู่แล้ว จิตไม่สงบ ไม่บรรลุธรรมวิเศษอะไร ปัจจัย ๔ แม้จะหาได้ไม่
ยาก ภิกษุไม่ควรอยู่ในป่าชนิดนั้น ควรหลีกไปเสีย

(๓) เสนาสนะป่าที่อยู่แล้ว จิตสงบ ได้บรรลุธรรมวิเศษด้วย ปัจจัย ๔ แม้จะหาได้ยาก
ภิกษุก็ควรอยู่ ในป่าชนิดนั้น ไม่ควรหลีกไปเสีย

(๔) เสนาสนะป่าที่อยู่แล้ว จิตสงบ ได้บรรลุธรรมวิเศษด้วย ปัจจัย ๔ ก็หาได้ไม่ยาก
ภิกษุควรอยู่ในป่าชนิดนั้น ไม่ควรหลีกไปเสีย

จึงวิเคราะห์ได้ว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงเสนาสนะป่าที่ภิกษุควรอยู่นั้นตามสมควรแก่
จริตของคนๆ ซึ่งเป็นเงื่อนไขคือปัจจัย ๔ ไม่ใช่เป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด เป็นแต่เพียงเอื้อสนับสนุนให้
พออยู่ได้ แต่ที่สำคัญคือ เมื่อภิกษุอยู่ในป่าทึบนั้น สามารถพัฒนาจิตให้สงบ ได้บรรลุธรรม (คือ
สามารถพัฒนาคุณธรรมเพิ่มขึ้น) พระพุทธศาสนาส่งเสริมให้พระสงฆ์จัดการวิถีชีวิตของตน ให้
สอดคล้องกับวิถีทางตามธรรมชาติให้มากที่สุดและอาจจะถือได้ว่า สถานที่เหล่านั้น มีความ
เหมาะสมอันเป็นที่สัปปายะแก่สมณะ และทางสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติด้วย เหมาะสมกับจริตใน
การบำเพ็ญสมณธรรม

๒.๒.๓ วิธีการสอนแบบจำแนกข้อธรรม

วิธีการสอนแบบจำแนกข้อธรรม เป็นการกล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงเป็นพระสัพพัญญู
ทรงรู้ธรรมทั้งปวง ในความเป็นไปของสัตว์โลก ทรงใช้พุทธวิธีการสอนโดยการจำแนกข้อธรรมให้

^{๓๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๐/๒๐๔-๒๐๘.

^{๓๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๔/๒๐๖.

บุคคลทั้งหลายได้เห็นเป็นประจักษ์ ผู้วิจยจะได้นำเสนอการจำแนกข้อธรรมของพระพุทธเจ้าพอเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้คือ

วิธีการสอนแบบจำแนกข้อธรรม โดยการเสด็จไปโปรดชฎิล ๓ พี่น้อง ชื่อว่า อูรุเวลกัสสปะ นทิกัสสปะ คยากัสสปะ หรือ พระอูรุเวลกัสสปะ พระนทิกัสสปะและพระคยากัสสปะ^{๗๘} ที่อุรุเวลาเสนานิคม จนชฎิลเหล่านั้นบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาจำนวน ๑,๐๐๓ รูป พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนพระภิกษุที่เป็นชฎิลเหล่านั้นจนมีอินทรีย์แก่กล้า ควรแก่การเจริญวิปัสสนาเพื่อความสิ้นไปแห่งกิเลสทั้งหลาย ในที่สุดพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงหลักธรรมสำคัญคือ อาทิตตปริยายสูตร^{๗๙} มีเนื้อความโดยสังเขปพอสรุปได้ว่า ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน ก็อะไรเล่าชื่อว่า สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน คือ

- (๑) จักขุเป็นของร้อน
- (๒) รูปทั้งหลายเป็นของร้อน
- (๓) วิญญาณอาศัยจักขุเป็นของร้อน
- (๔) สัมผัสอาศัยจักขุเป็นของร้อน
- (๕) ร้อนเพราะไฟคือราคะ
- (๖) ร้อนเพราะไฟคือโทสะ
- (๗) ร้อนเพราะไฟคือโมหะเป็นต้น

เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตรอยู่นั้น ภิกษุชฎิล ทั้ง ๑,๐๐๓ รูป ส่งกระแสจิตไปตามวาระแห่งพระธรรมเทศนา จิตของพวกเขาก็หลุดพ้นจากกิเลสอาสวะทั้งปวง สำเร็จเป็นพระอรหันต์จีนาสพด้วยกันทั้งหมด ในเวลาต่อมา พระอูรุเวลกัสสปะ เป็นผู้เลืศกว่าภิกษุทั้งหลายด้านมีบารมีมาก^{๘๐}

ในการพิจารณาพระสูตรนี้ เพื่อทำความเข้าใจให้เป็นประโยชน์ในการสอนโดยการจำแนกข้อธรรมของพระพุทธเจ้า ข้อความในอาทิตตปริยายสูตรนี้อาจสรุปได้เป็น ๔ ขั้นตอน ผู้วิจยจะได้นำเสนอดังต่อไปนี้

- (๑) สภาพที่เป็นปัญหา สิ่งที่พระพุทธองค์ตรัสว่า ลุกเป็นไฟนั้นมีดังต่อไปนี้
 - ๑) จักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส จักขุสัมผัสสชาเวทนา
 - ๒) โสตะ (หู) เสียง โสทวิญญาน โสตสัมผัส โสตสัมผัสสชา เวทนา
 - ๓) ฆานะ (จมูก) กลิ่น ฆานวิญญาน ฆานสัมผัส ฆานสัมผัสสชาเวทนา

^{๗๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๗/๔๓.

^{๗๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๔/๖๓.

^{๘๐} อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/ ๒๒๔/๒๕.

๔) จีวหา (ล้น) รส จีวหา วิญญาน จีวหาสัมผัส จีวหาสัมผัสสชาเวทนา

๕) กาย โผฏฐัพพะ กายวิญญาน กายสัมผัส กายสัมผัสสชาเวทนา

๖) มนะ^{๔๑} (ใจ) ธรรมะ (ความคิดคำนึงต่างๆ) มโนวิญญาน มโนสัมผัส มโนสัมผัสสชาเวทนา

(๒) สาเหตุ เมื่อพระพุทธองค์ทรงกำหนดตัวปัญหาได้ และเข้าใจสภาพของปัญหาแล้ว ก็ค้นหาสาเหตุให้เกิดไป หรือตัวไฟที่เผาผลาญนั้นต่อไปได้ความว่า สิ่งที่ถูกกล่าวมานั้น ลูกใหม่ด้วย กิเลส ๓ อย่างคือ

๑) ราคะ ความอยากได้ ความใคร่ ความติดใจ ความกำหนัดยินดี

๒) โทสะ ความโกรธ ความขัดใจ ความเดือดแค้นชิงชังไม่พอใจต่างๆ

๓) โมหะความหลง ความไม่รู้ ไม่เข้าใจสภาพของสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง^{๔๒}

(๓) ข้อปฏิบัติเพื่อแก้ไข พระพุทธองค์ตรัสต่อไปอีกว่า อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้แล้ว เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในอายตนะภายใน ภายนอก ตลอดถึงเวทนาทั้งหมดเหล่านั้น เมื่อเบื่อหน่ายก็ย่อมไม่ยึดติด

(๔) ผล เมื่อไม่ยึดติด ก็หลุดพ้น เมื่อหลุดพ้น ก็เกิดญาณหยั่งรู้ ว่าหลุดพ้นแล้ว เป็นอันสิ้นชาติ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำสิ่งที่จะต้องทำเสร็จสิ้นแล้วสิ่งที่จะต้องทำเพื่อเป็นอย่างนี้ไม่มีเหลืออีก

พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในอาทิตตปริยายสูตรที่ทรงแสดงแก่ชฎิล ๓ พี่น้องมีข้อควรสังเกตในแง่การสอนและมีการจำแนกข้อธรรมที่เป็นข้อสำคัญ ๒ อย่างคือ

๑) พระพุทธองค์ทรงสอนให้ตรงกับความถนัด และความสนใจของชฎิล พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ไม่ว่าจะทรงแสดงที่ใด และแก่ใครย่อมมีจุดหมายเป็นแนวเดียวกัน คือ มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจ ในสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง แล้วให้มีทัศนคติ และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างถูกต้องในทางที่เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตน และบุคคลอื่น

๒) พระพุทธองค์ทรงสอนให้ตรงกับระดับสติปัญญา และระดับชีวิตของชฎิล ข้อสำคัญอย่างหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าทรงคำนึงถึงในการทรงสอน คือ ความยิ่ง และหย่อนแห่งอินทรีย์ของผู้ฟัง ทรงพิจารณาว่าผู้ฟังมีสติปัญญาอยู่ในระดับใด ได้รับการศึกษาอบรมมาในทางใด มากน้อยเพียงไหน ดำรงชีวิตอยู่อย่างไร จะต้องแสดงเรื่องอะไรเขาจึงจะรู้เข้าใจ สามารถนำไปใช้เป็นคุณประโยชน์แก่ชีวิตของเขาได้

^{๔๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/ ๕๔/๖๔.

^{๔๒} วิ.ม.ท. (ไทย) ๑/๖/๔.

๒.๒.๔ วิธีการสอนแบบทำเป็นตัวอย่างให้ดู

วิธีการสอนแบบทำเป็นตัวอย่างให้ดู เป็นวิธีสอนที่ดีที่สุดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะในทางจริยธรรม คือการทำให้เป็นตัวอย่าง ซึ่งเป็นการสอนแบบไม่ต้องกล่าวสอน เป็นทำนองการสาธิตให้ดู แต่ที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำนั้นเป็นไปในรูปทรงเป็นผู้นำที่ดี การสอนโดยทำเป็นตัวอย่าง ก็คือพระจริยวัตรอันดีงามที่เป็นอยู่โดยปกติ แต่ที่ทรงปฏิบัติเป็นเรื่องราวเฉพาะก็มี วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าโดยทรงทำเป็นตัวอย่างให้ดู ผู้วิจัยจะได้นำเสนอพอเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

(๑) พระพุทธองค์ทรงพยาบาลภิกษุผู้อาพาธ สมัยหนึ่ง พระพุทธองค์เสด็จไปตามเสนาสนะที่อยู่ของพระสงฆ์ ได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุรูปหนึ่งผู้อาพาธ ไม่มีผู้พยาบาลดูแล จึงเสด็จเข้าไปหาจัดการทำความสะอาด ให้นอนโดยเรียบร้อยเสร็จแล้วจึงทรงประมุขสงฆ์แล้วตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ในวิหารหลังโน้นมีภิกษุเป็นไข้หรือ พวกภิกษุกราบทูลว่า มี พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า เธออาพาธเป็นโรคอะไร พวกภิกษุกราบทูลว่า เธออาพาธเป็นโรคท้องร่วง^{๔๓} พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ภิกษุนั้นมีภิกษุผู้คอยพยาบาลหรือ พวกภิกษุกราบทูลว่า ไม่มี พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า เหตุใด พวกภิกษุจึงไม่คอยพยาบาลเธอ พวกภิกษุกราบทูลว่า เพราะเธอไม่ได้ทำอุปการะแก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนั้น พวกภิกษุจึงไม่คอยพยาบาลเธอ พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดาผู้คอยพยาบาล ภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจะคอยพยาบาลพวกเธอ ภิกษุทั้งหลาย ผู้จะพยาบาลเราก็จงพยาบาลภิกษุไข้เถิด^{๔๔} ถ้ามีอุปัชฌาย์ อุปัชฌาย์พึงพยาบาลภิกษุไข้นั้นจนตลอดชีวิต(หรือ)จนกว่าเธอจะหาย ถ้ามีอาจารย์ อาจารย์พึงพยาบาลภิกษุไข้นั้นจนตลอดชีวิต(หรือ)จนกว่าเธอจะหาย ถ้ามีสัททวิhari ก สัททวิhari พึงพยาบาลภิกษุไข้นั้นจนตลอดชีวิต(หรือ)จนกว่าเธอจะหาย

ถ้ามีอันตวาสิก อันตวาสิกพึงพยาบาลภิกษุไข้นั้นจนตลอดชีวิต(หรือ)จนกว่าเธอจะหาย ถ้ามีภิกษุผู้ร่วมอุปัชฌาย์ ผู้ร่วมอุปัชฌาย์พึงพยาบาลภิกษุไข้นั้นจนตลอดชีวิต(หรือ)จนกว่าเธอจะหาย ถ้ามีภิกษุผู้ร่วมอาจารย์ ผู้ร่วมอาจารย์พึงพยาบาลภิกษุไข้นั้นจนตลอดชีวิต(หรือ)จนกว่าเธอจะหาย ถ้าไม่มีอุปัชฌาย์ อาจารย์สัททวิhari อันตวาสิก ผู้ร่วมอุปัชฌาย์ หรือผู้ร่วมอาจารย์ สงฆ์ต้องพยาบาลภิกษุไข้นั้น ถ้าไม่พยาบาล ต้องอาบัติทุกกฏ^{๔๕}

(๒) พระพุทธองค์ทรงเคยปฏิบัติของเดียรถีย์ คือ พระพุทธเจ้าทรงเคยทดลองตอนที่พระพุทธองค์ยังทรงเป็นพระมหากษัตริย์ตอนทรงออกเที่ยวแสวงหาโมกขธรรม ทรงปฏิบัติอัตตกลิมาณ-

^{๔๓} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๔๐.

^{๔๔} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๔๐.

^{๔๕} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๔๑.

โยค คือ วัตรของเดียรถีย์มี ๔ ประการ^{๔๖} พระองค์ทรงทดลองปฏิบัติแล้วทรงพิจารณาเห็นว่าไม่ใช่ทางพ้นทุกข์จึงทรงเลิกปฏิบัติแล้วหาแนวทางการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ การปฏิบัติของเดียรถีย์ ๔ ประการคือ

๑) ตปัสสีวัตร^{๔๗} หมายถึง วัตรเพื่อมีตบะ คือ เราผู้ปฏิบัติพึงประพฤดิเปลือยกายมีมรรยาทอันปล่อยางเสียแล้ว เป็นผู้ประพฤดิเช็ดอุจจาระของตนด้วยมือ ถือเป็นผู้ไม่รับอาหารที่เขาร้องเชิญว่าท่านผู้เจริญจงมา ไม่รับอาหารที่เขาร้องนิมนต์ว่าท่านผู้เจริญจงหยุดก่อน ไม่ยินดีในอาหารที่เขานำมาจำเพาะ ไม่ยินดีในอาหารที่เขาทำอุทิศจะจง ไม่ยินดีในอาหารที่เขาร้องนิมนต์เรา ไม่รับอาหารจากปากหม้อ ไม่รับอาหารจากปากภาชนะ ประกอบตามซึ่งความเพียรในการเดินกระหยังบ้าง ประกอบการยืนการเดินบนหนาม สำเร็จการนอนบนที่นอนทำด้วยหนามเป็นต้นบ้าง นี่เป็นการปฏิบัติเพื่อความเป็นผู้มีตบะของเรานั่น^{๔๘}

๒) อุชวัตร หมายถึง การปฏิบัติในการเศร้าหมอง คือ เราผู้ปฏิบัติพึงมีฐิติเกราะกรังติดแล้วที่กาย ลึนปี้เป็นอันมากเกิดเป็นสะเก็ดขึ้นเปรียบเหมือนตอตะโกนานปีมีสะเก็ดขึ้นแล้วความคิดที่ว่าจะพึงถูบลูฐิตีนี้ออกเสียด้วยฝ่ามือไม่มีแก่เรานั้น คิดว่า ชนทั้งหลายเหล่าอื่นพึงถูบลูฐิตีนี้ออกด้วยฝ่ามือมิได้มีแก่เรา นี่เป็นการปฏิบัติในความเป็นผู้เศร้าหมองของเรา^{๔๙}

๓) เซคุฉิวัตร หมายถึง การปฏิบัติในความเป็นผู้รังเกียจ คือ เราผู้ปฏิบัติพึงมีสติก้าวขาไปมีสติก้าวขากลับ โดยอาการเท่าที่ความเอ็นดูอ่อนโยนพึงเกิดขึ้น แม้ในหยาดแห่งน้ำว่าอย่าทำสัตว์น้อยๆทั้งหลายที่มีคติไม่เสมอกันให้ลำบากเลย นี่แลเป็นการปฏิบัติในความเป็นผู้รังเกียจของเรานั่น^{๕๐}

๔) ปวิวิตตวัตร หมายถึง การปฏิบัติในความเป็นผู้สังคตแล้ว^{๕๑} คือ เราผู้ปฏิบัติพึงเข้าสู่ราวป่าแห่งใดแห่งหนึ่งแล้วอยู่ เมื่อเห็นคนเลี้ยงโคหรือคนเลี้ยงปศุสัตว์ หรือคนเกี่ยวหญ้า หรือคนหาไม้ หรือคนทำงานในป่ามากรีบลัดเลาะจากป่านี้ไปป่าโน้น จากรกชภูนี้สู่รกชภูโน้น จากลุ่มนี้สู่ลุ่มโน้น จากดอนนี้สู่ดอนโน้น เพราะเหตุคิดว่าขอคนพวกนั้นอย่าเห็นเราเลยและเราก็ออย่าได้เห็นชนพวกนั้น เปรียบเหมือนเนื้ออันอยู่ในป่าเห็นมนุษย์แล้วยอมเลาะลัดจากป่านี้สู่ป่าโน้น

^{๔๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๘/๑๖๒.

^{๔๗} คณะศิษยานุศิษย์วันล้ออายุ ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ สวนโมกขพลาราม, อินเดียน้อย, หน้า ๓๖.

^{๔๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๕/๑๕๕.

^{๔๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๖/๑๕๕.

^{๕๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๖/๑๕๕.

^{๕๑} คณะศิษยานุศิษย์วันล้ออายุ ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ สวนโมกขพลาราม, อินเดียน้อย, หน้า ๓๘.

จากรกษณ์นี้สู่รกษณ์โน้น จากลุ่มนี้สู่ลุ่มโน้น จากคอนนี้สู่คอนโน้นจะนั้น ด้วยหวังว่าคนพวกนี้อ่าเห็นเราเลย และเราก็อ่าได้เห็นคนพวกนั้น นี่เป็นการปฏิบัติในความเป็นผู้สัจด์ทั่วของเรา^{๕๒}

พระพุทธองค์ทรงเคยทดลองการปฏิบัติของเดียรถีย์ทั้ง ๔ ประการดังได้อธิบายมาแล้ว ตอนทรงผนวชใหม่ๆ การปฏิบัติของเดียรถีย์นั้นเป็นแนวคิดแบบอรรถกถาญาณุโยค ที่เรียกว่า ส่วนสุดโด่งฝ่ายข้างตึงที่พระพุทธองค์ทรงสอนให้บรรพชิตพึงเว้นเสีย

๒.๓ คุณสมบัติของบุคคลผู้สอนธรรม

คุณสมบัติของบุคคลผู้สอนธรรม เป็นการกล่าวถึงบุคคลผู้ที่จะสอนธรรมจะต้องมีคุณสมบัติพิเศษในการสั่งสอนประชาชนทั้งหลาย คือมีวิชาจรณสัมปันโน และองค์แห่งพระธรรมกถึกเป็นต้น ผู้วิจัยจะได้นำเสนอดังต่อไปนี้คือ

๒.๓.๑ วิชาจรณสัมปันโน

พระพุทธเจ้าทรงได้รับการขนานพระนามว่า พระบรมศาสดา ซึ่งแปลว่า พระศาสดาผู้ยอดเยี่ยม ในพระบาลีมีบทพุทธคุณว่า วิชาจรณสมปณฺโน ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ^{๕๓} สดุดาเทวมานุสสาณํ เป็นครูผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย, อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ เป็นสารถิฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยมเป็นต้น พระนามเหล่านี้แสดงความหมายอยู่ในคำว่าสุดยอดของนักปราชญ์และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายเคารพบูชาและยกย่องเทิดทูนพระองค์ ในฐานะทรงเป็นนักการสอนผู้ยิ่งใหญ่ที่สุด การที่พระองค์ทรงสั่งสอนด้วยวิธีใดนั้นย่อมขึ้นอยู่กับบุคคลสภาพแวดล้อม เหตุการณ์ และภาวะปัญหาต่างๆเสมอ การสอนของพระพุทธองค์มีหลายแบบตามความเหมาะสมแก่บุคคล และกาลเทศะ เช่น แบบสนทนาหรือสากัจฉา แบบบรรยาย แบบตอบปัญหาและแบบวางกฎข้อบังคับ^{๕๔}

พระพุทธองค์ทรงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ พระพุทธคุณข้อนี้ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๒ ประการคือคือ

(๑) คุณสมบัติด้านวิชาการ คือ วิชา ๓ การที่พระพุทธองค์ทรงถึงพร้อมด้วยวิชา ๓ ประการนี้ จึงทำให้พระองค์สามารถกำจัดกิเลสให้หมดสิ้นไป และยังสั่งสอนให้สรรพสัตว์ทั้งหลายได้รู้เห็นจนสามารถกำจัดกิเลสไปได้หมด คือ :-

^{๕๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๖/๑๖๐.

^{๕๓} วิ.ม. (ไทย) ๕/๑๕๓/๑๒๔.

^{๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๔๕.

- ๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ความรู้ที่ทำให้ระลึกชาติได้
- ๒) จุตูปปาตญาณ ความรู้จุติ (ตาย) และอุบัติ (เกิด) ของสัตว์
- ๓) อาสวักขยญาณ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ^{๕๕}

และการที่พระพุทธองค์ทรงถึงพร้อมด้วยวิชา ๘ ประการนี้ จึงทำให้พระองค์สามารถกำจัดกิเลสให้หมดสิ้นไป และยังสั่งสอนให้สรรพสัตว์ทั้งหลายได้รู้เห็นจนสามารถกำจัดกิเลสไปได้หมด เหมือนอย่างกับพระองค์ วิชาจึงเป็นความรู้ที่สามารถจะกำจัดความมืด คือ อวิชชาให้หมดสิ้นไปได้อย่างถาวรวิชามี ๘ ประการได้แก่

- ๑) วิปัสสนาญาณ^{๕๖} ความเห็นแจ้ง เห็นพิเศษ หมายถึง พระพุทธองค์ทรงเห็นแจ้งในสภาวะธรรมตรงตามความเป็นจริง เช่น เห็นขั้น ๕ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์และเป็นอนัตตา การเห็นแจ้งนั้น ไม่ใช่จะมองเห็นได้ด้วยตามนุษย์ แต่พระพุทธองค์ทรงเห็นได้ด้วยตาทิพย์
- ๒) มโนมยทธิฤทธิ์ทางใจก็จะนึกให้เป็นอย่างไรก็เป็นไปตามที่นึกได้
- ๓) อิทธิวิธีแสดงฤทธิ์ได้เช่นเนรมิตกายคนเดียวเป็นหลายคนได้
- ๔) ทิพพโสทมียุทธิพิสัยมีญาณพิเศษที่จะฟังอะไรก็ได้ยินตามที่ปรารถนา
- ๕) เจโตปริยญาณคือรู้วาระจิตของผู้อื่น
- ๖) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ ความรู้ที่สามารถระลึกชาติหนหลังได้ว่า ชาติไหนเกิดเป็นอะไร

๗) ทิพพจักขุ คือ ตาทิพย์ พระองค์ทรงสามารถมองเห็นทุกสิ่งได้หมด ไม่ว่าจะเป็นอยู่ใกล้ไกลอย่างไรและระลึกชาติหนหลังของสัตว์อื่นได้

๘) อาสวักขยญาณ^{๕๗} คือ ความรู้ที่ทำลายอาสวะให้หมดสิ้น คือ ทรงขจัดกิเลสอาสวะให้หมดสิ้นไป ไม่มีเหลือในขันธสันดานของพระองค์เลยแม้แต่ชนิดเดียว ดังที่ได้ตรัสกับสคารวมาณพว่า เมื่อจิตเราเป็น สมานะ บริสุทธิ์ ผุดผ่อง หลุดพ้นจากกิเลสแล้ว ก็มีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้วรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้วกิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้วกิจอื่นไม่มี

(๒) คุณสมบัติด้านความประพฤติ คือ จรรยา หมายถึง ข้อปฏิบัติหรือความประพฤติอันเป็นทางบรรลुวิชา พระพุทธองค์ทรงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยจระณะมีองค์ประกอบ ๑๕ ประการได้แก่ รักษาศิล ในการปฏิบัติตนให้บริสุทธิ์ถึงจิตแท้ให้หลุดพ้น เป็นการกระทำที่ไม่มีโลก โกรธ หลง เข้ามาผูกพันร้ออยู่ในจิต การปฏิบัติตนให้อยู่ในศีลให้ได้ละเอียดยิ่งขึ้นไปตามระดับโดยสังวรอยู่ในจระณะ ๑๕ ประการคือ

^{๕๕} วิ.มหา. (ไทย) ๑/ ๑/๑.

^{๕๖} วิ.มหา. (ไทย) ๑/ ๑/๑.

^{๕๗} วิ.มหา. (ไทย) ๑/ ๑/๑.

๑) สังวรศีล^{๘๘} ความสำรวมในพระปาติโมกข์ ประพฤติให้เข้าใจสิ่งดีชั่ว ในบาป บุญ คุณ โทษ ให้บริสุทธิ์ด้วยศีล ให้รู้ว่ามีศีลปกคดียุในตน รู้ทัน หลุดพ้นจาก ความโกรธ โลภ หลงทั้งหลายทั้งปวง

๒) สำรวมอินทรีย์ ความสำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ระวังตนให้รู้ทั่วพร้อมทั้ง ๖ ทวารนอก ๖ ทวารในที่จะเกิดสิ่งใดสิ่งหนึ่งจากการกระทำนั้นๆ

๓) โภชนมัตตัญญูตา ความรู้จักประมาณในการบริโภค รู้จักประมาณตน รู้ตนให้พร้อม พอเหมาะ พอควรที่จะกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่จะมีจะเกิดขึ้น ในอาหาร การกิน การใช้จ่าย

๔) ซาคิยานุโยคะ ความเชื่อมั่น การประกอบความเพียรที่ทำให้เป็นผู้ตื่นอยู่เสมอ พิจารณาควบคุมรู้อยู่ในการกระทำที่พึงประพฤติปฏิบัติให้อยู่ในการสังวรศีล สำรวมอินทรีย์ โภชนมัตตัญญูตาทั้ง ๓ ข้อให้ถูกต้องตรงจริง

๕) ศรัทธา^{๘๙} เชื่อมมั่นในหลักธรรมคำสอน ปฏิบัติตน รู้ตน เชื่อมมั่นในตนว่าปฏิบัติ อยู่ในทางที่ถูกต้องดีงาม มีผลเกิดแล้ว เห็นผลแล้ว พากเพียรตั้งใจประพฤติปฏิบัติให้เกิดผลยิ่งขึ้น

๖) หิริ ความละอายต่อบาปมีความละอายแก่ใจตนเองเมื่อรู้ว่าตนได้กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นทางกาย วาจา ใจ ในทางใดทางหนึ่งที่ดี ที่ไม่ถูกไม่ควรแล้ว รู้สึกผิดละอายตนเอง และจะไม่ทำสิ่งที่ผิดนี้ให้เกิดขึ้นอีกเลย

๗) โอตตปปะ ความกลัวบาป เกรงกลัวต่อบาปกรรมที่ตนได้กระทำสิ่งที่ไม่ถูกไม่ควรไม่ดีไม่งามที่เกิดขึ้นนั้นๆ ระวังควบคุมตนไม่ให้เกิดอีก

๘) พหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้สดับมาก (พหูสูต) เห็นอยู่รู้อยู่ เข้าใจอยู่ ในผลของการปฏิบัติ ที่ถูกตรงบริสุทธิ์แท้ พุทธจริงทำจริง มีความซื่อสัตย์ ตั้งใจทำจริง ให้ยิ่งๆ ขึ้นอีก

๙) วิริยะ พากเพียร ประพฤติปฏิบัติ กระทำตนให้ดีขึ้นได้ยิ่งๆ ขึ้นไปอีก

๑๐) สติ ความระลึกได้ ควบคุมให้รู้ตัวทั่วพร้อม พิจารณารู้อยู่ เป็นอยู่ในการกระทำทวารทั้ง ๖ ทวารนอก ๖ ทวารใน

๑๑) ปัญญา รู้แจ้งชัดในทุกสิ่งที่เกิด ที่มี ที่ถูก ที่ควร ได้ยิ่งๆ ขึ้น ปลอ่ยจิต วางจิต ทำจิตให้สงบเกิดญาณทั้ง ๔ ในตนแล้ว

๑๒) ปฐมฌาน เข้าสู่ความสงบระงับ จิตสงบ พ้นนิวรณ์ ๕ ใจปลอดโปร่งติดอยู่ในอารมณ์เดียว (วิตก) มีวิจารณ์อยู่ในอารมณ์นั้นจิตเบิกบานเป็นหนึ่งเป็นอิสระ

๑๓) ทุติฌาน ระงับวิตกวิจารณ์ มีปีติสุข จิตคิดอ่านอะไร วางวิตก วิจารณ์ จิตเบิกบาน เสวยปีติสุขอยู่

^{๘๘} วิ.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๐๓-๑๑๘.

^{๘๙} วิ.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๐๓-๑๑๘.

๑๔) คติยาน ระวังบปิตี หมคความรูสึกปีติ มีสติสัมปชัญญะ ควบคุมตนเอง รู้ตนเองชัดเจนจิตสงบเสวยสุขอยู่

๑๕) จตุตถยาน^{๑๑๑} ระดับสูงเป็นอุเบกขา เฉยวางสุข จิตผ่องใส สงบบริสุทธิ์ เป็นเอกตจิตตจิตเป็นหนึ่งประกอบด้วยมรรคมงคล ๘ ถูกต้อง

เพราะฉะนั้น คำว่า วิชชาจรณสัมปันโน จึงหมายความว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ^{๑๑๒} เพราะพระองค์ทรงประพฤติปฏิบัติจรณะทั้ง ๑๕ ประการมาหลายภพหลายชาติ จึงทำให้พระองค์มีวิชาที่รู้ในสิ่งที่สามารถกำจัดความมืด คือ อวิชชา และบรรลุปะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ด้วยพระองค์เอง

๒.๓.๒ องค์แห่งพระธรรมกถึก

องค์แห่งพระธรรมกถึก เป็นการกล่าวถึงบุคคลผู้ที่จะสอนธรรมจะต้องมีคุณสมบัติพิเศษในการสั่งสอนประชาชนทั้งหลาย คือ องค์แห่งพระธรรมกถึก ผู้วิจิตรจะได้นำเสนอดังต่อไปนี้

(๑) องค์แห่งพระธรรมกถึก คือ ภิกษุที่จะเผยแผ่คำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือนักเทศก์จะต้องประกอบด้วยองค์ ๕ ประการคือ

๑) แสดงธรรมไปโดยลำดับไม่ตัดลัดให้ขาดความ

๒) อ่างเหตุผลแนะนำให้ผู้ฟังเข้าใจ

๓) ตั้งจิตเมตตาปรารถนาให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง

๔) ไม่แสดงธรรมเพราะเห็นแก่ลาภ

๕) ไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่นคือว่าไม่ยกตนเสียเปรียบผู้อื่น^{๑๑๒}

(๒) องค์แห่งพระธรรมกถึก หมายถึง คุณสมบัติของนักเทศก์ ผู้วิจิตรจะได้นำเสนอแบบถาม-ตอบดังต่อไปนี้

๑) การแสดงธรรมอย่างไรเรียกว่าแสดงธรรมไปโดยลำดับไม่ตัดลัดให้ขาดความ ในการแสดงธรรม แม้จะรวบรัดตัดความให้น้อยลง เพื่อให้สมควรแก่เวลา หรือให้เหมาะสมแก่สถานที่ และบริบทบ้างก็ได้ แต่ต้องไม่แสดงให้ขาดเนื้อความ จนเสียกระแสธรรม เรียกว่า แสดงธรรมไปโดยลำดับ

๒) แสดงธรรมเช่นไรชื่อว่าอ่างเหตุผลแนะนำให้ผู้ฟังเข้าใจคือ การแสดงธรรมชี้เหตุ ชี้ผล อุปมาอุปมัยให้ผู้ฟังเข้าใจโดยแจ่มแจ้ง

^{๑๑๑} วิ.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๐๓-๑๑๘.

^{๑๑๑} วิ.ม. (ไทย) ๑/๑/๑.

^{๑๑๒} อ.ป.ญจ. (ไทย) ๒๒/๑๕๕/๑๖๔.

๓) แสดงธรรมเช่นไรชื่อว่า ตั้งจิตเมตตาปรารถนาให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง คือ การแสดงธรรมด้วยจิตเมตตา ปรารถนาให้ได้ประโยชน์ ให้ความรู้ความเข้าใจแก่ผู้ฟังเป็นเบื้องต้น และพระธรรมที่เลือกแสดงนั้นก็เลือกสรรให้เหมาะสมแก่ฐานะและภูมิชั้นของเขา ผู้แสดงธรรมโดย มุ่งสนุกหาสาระมิได้ชื่อว่า ขาดคุณสมบัติข้อใด ขาดคุณสมบัติ ข้อ ๓ (ตั้งจิตเมตตา ปรารถนาให้เป็น ประโยชน์แก่ผู้ฟัง)

๔) ไม่แสดงธรรมเพราะเห็นแก่ลาภหมายความว่าอย่างไร หมายความว่า ไม่ คำนึงว่าเราจะแสดงธรรมเพื่อได้ลาภสักการะอันเป็นส่วนอามิส แสดงธรรมด้วยจิตกตัญญูทุกเวที บุษาคณพระศาสดาด้วยการช่วยแสดงธรรมเป็นการประกาศพระศาสนาของพระองค์ให้แพร่หลาย

๕) การแสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่นคือแสดงอย่างไร คือ การแสดงธรรมใน เจริญยกย่องตนเองข่มขู่ผู้อื่นเสียสติผู้อื่น มีเจตนามุ่งร้ายต่อผู้ฟังธรรมไม่แสดงธรรมกระทบตนและ ผู้อื่นหมายความว่าอย่างไร หมายความว่า ไม่มีเจตนามุ่งร้ายต่อใครๆ ไม่ถือเอาการแสดงธรรมของ ตนคำว่าผู้อื่นด้วยเจตนาร้ายและไม่ยกตนข่มท่านโดยเชิงแสดงธรรม

๖) เพราะเหตุไรพระธรรมกถึกทุกรูปจะต้องตั้งอยู่ในธรรมทั้ง ๕ อย่าง เพราะว่าการแสดงธรรมเป็นกิจสำคัญอย่างหนึ่งในทางพระพุทธศาสนา บุคคลผู้ยังไม่ได้ศรัทธา จะ ได้ศรัทธาเลื่อมใส บุคคลผู้ได้ศรัทธาเลื่อมใสแล้วจะมั่นคงยิ่งขึ้น หรือบุคคลผู้รู้จัก บาป บุญ คุณ โทษ รู้จักบำเพ็ญทานรักษาศีลและเจริญภาวนาได้ก็เพราะอาศัยการฟังธรรม

(๓) พระธรรมกถึกผู้แสดงธรรมควรมุ่งให้ผู้ฟังได้รับอานิสงส์เช่นไรบ้าง ควรมุ่งให้ผู้ฟัง ได้รับอานิสงส์ ๕ อย่าง^{๑๐๓}คือ

๑) ผู้ฟังย่อมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง

๒) สิ่งใดที่เคยฟังแล้วแต่ไม่เข้าใจชัดย่อมเข้าใจถึงนั้นชัด

๓) บรรเทาความสงสัยเสียได้

๔) ทำความเห็นให้ถูกต้องได้

๕) จิตของผู้ฟังย่อมผ่องใส^{๑๐๔}

(๔) ธรรมัสสวนานิสงส์ คือ อานิสงส์แห่งการฟังธรรมหลายอย่าง ผู้วิจยจะได้นำเสนอ แบบถาม-ตอบดังต่อไปนี้

๑) ผู้ฟังย่อมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟังหมายความว่าอย่างไร หมายความว่า พระ ธรรม คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีอยู่เป็นอันมาก เหมือนน้ำในมหาสมุทร ส่วนธรรมที่ผู้ฟังเคย

^{๑๐๓} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๒/๓๔๔.

^{๑๐๔} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๒/๓๔๔.

ฟังมาแล้วเพียงเล็กน้อยเหมือนน้ำในถ้วยแก้วเท่านั้น เพราะฉะนั้นผู้ฟังธรรมบ่อยๆ ย่อมจะได้ฟังธรรมที่ยังไม่เคยฟัง

๒) สิ่งใดที่เคยฟังแล้ว แต่ไม่เข้าใจชัด ย่อมเข้าใจสิ่งนั้นชัด หมายความว่า อย่างไร หมายความว่า ธรรมะนั้นมีอยู่หลายระดับ ผู้ฟังธรรมะ หากฟังเพียงครั้งเดียว สองครั้ง อาจจะยังไม่เข้าใจ ต่อเมื่อฟังซ้ำๆ อีกจึงจะเข้าใจชัด การได้ฟังธรรมหลายครั้ง จึงชื่อว่าสิ่งใดที่เคยฟังแล้วแต่ไม่เข้าใจชัดย่อมเข้าใจสิ่งนั้นชัด^{๑๐๕}

๓) บรรเทาความสงสัยเสียได้หมายความว่าอย่างไร หมายความว่า การฟังธรรมะ การขบคิดธรรมะ การอ่านธรรมะ หรือ ในการปฏิบัติธรรม บางคราวอาจเกิดความสงสัย ฉะนั้น เมื่อเกิดความสงสัย การได้ฟังเทศน์ ฟังปาฐกถาธรรม การไตร่ตรองทวนผู้รู้ เป็นหนทางที่จะบรรเทาความสงสัยเสียได้หรืออาจหมดความสงสัย

๔) ถ้าเรามีความสงสัยในธรรมบางอย่างจะแก้ได้โดยวิธีใด ต้องไตร่ตรองทวนผู้รู้ ฟังเทศน์ ฟังปาฐกถาธรรมจึงจะแก้ความสงสัยได้

๕) ทำความเห็นให้ถูกต้องได้หมายความว่าอย่างไร หมายความว่า ความเห็น คือ ความรู้ ความเข้าใจของคนเราที่ยังมีจิตใจเผลอคลั่งด้วยโลภะ โทสะ โมหะอยู่ เอาแน่นอนไม่ได้บางทีอาจเห็นถูก บางทีอาจเห็นผิด และไม่มีอะไรเป็นเครื่องวัดเปรียบเทียบ ฉะนั้น การฟังธรรมะซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจากผู้แสดงธรรมจึงชื่อว่าทำความเห็นให้ถูกต้องได้

๖) ความเห็นถูกหรือความเห็นผิดเราจะทราบแน่นอนอย่างไร ด้วยการฟังธรรม ซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นเครื่องวัดเปรียบเทียบจากผู้แสดงธรรมคือพระธรรมกถึก

๗) จิตของผู้ฟังย่อมผ่องใสหมายความว่าอย่างไร หมายความว่า ปกติจิตของคนเราบางคราวก็ผ่องใส บางคราวขุ่นมัว สุดแล้วแต่อารมณ์ที่มากระทบ ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสให้ฟังธรรมตามกาลอันควร จึงจะเป็นมงคล คือ ในขณะที่ฟังธรรม จิตย่อมผ่องใสเบิกบานขึ้นได้ ไม่เหมือนฟังเสียงอื่นที่ไม่เป็นธรรมซึ่งทำให้จิตขุ่นมัว

๘) เมื่อเกิดความงุ่มงำใจอย่างไรจึงจะหาย การฟังดนตรี การฟังเพลงเพราะๆ หายงุ่มงำใจได้หรือไม่ อธิบายว่า ต้องฟังธรรมจึงจะหายงุ่มงำใจ พระพุทธเจ้าสอนให้ฟังธรรมตามกาลอันควรคือ จะเป็นมงคล เพราะในขณะที่ฟังธรรมการฟังธรรมตามกาลอันควรจิตย่อมผ่องใสเบิกบานขึ้นได้ การฟังดนตรีฟังเพลงเพราะๆ ไม่ทำให้หายงุ่มงำใจเพราะเป็นธรรมที่ทำให้ใจให้ขุ่นมัว

๙) ผู้ฟังธรรมจะได้รับอานิสงส์เต็มบริบูรณ์ต้องฟังอย่างไร ต้องตั้งใจฟังโดยเคารพ คือ มีสติคอยประคองใจให้ดำเนินไปตามกระแสแห่งพระธรรมเทศนา ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ต่างๆ คอยกำหนดจดจำธรรมเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุด

^{๑๐๕} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๒/๓๔๔.

มิใช่ข้อบังคับของพุทธศาสนิก เป็นคำแนะนำให้พึงยึดถือด้วยความสมัครใจเท่านั้น โดยเหตุที่เบญจศีล เป็นหลักธรรมสำหรับอุ้มชูโลก จึงได้รับสมญาต่างๆ อาทิ สมญาว่า “มนุษยธรรม” คือ ธรรมของมนุษย์ กล่าวคือ เมื่อมนุษย์รักษาศรัทธา ๕ ประการนี้แล้วโลกหรือสังคมก็จะสงบสุข ศีล ๕ เป็นศีลขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิตคือ

๑) การดำเนินชีวิตทั้งของตน และคนหมู่มากในสังคมจะได้เกื้อกูลกัน ด้วยการมีสภาพชีวิตและการอยู่ร่วมกันที่จัดระเบียบไว้ด้วยดี เรียกว่าศีล

๒) การจัดระเบียบชีวิตและการร่วมกันให้เรียบร้อย รวมทั้งตัวระเบียบนั้นเอง เรียกว่า วินัย

๓) ข้อปฏิบัติต่างๆ ในการจัดสภาพชีวิต และการอยู่ร่วมในสังคมให้มีระเบียบ เรียกว่าสิกขาบท

๔) สำหรับการฝึกฝนขัดเกลาพฤติกรรมเพื่อสร้างเสริมสภาพชีวิตให้สอดคล้องเกื้อกูลต่อการปฏิบัติในแนวทางที่จะเข้าถึงจุดหมายที่ต้องการอื่นๆ ขึ้นไป เรียกว่า วัตร

เบญจศีล – เบญจธรรม หลักมนุษยธรรมขั้นพื้นฐาน ได้แก่ เบญจศีล คือ ศีล ๕ และเบญจธรรม คือ ธรรม ๕ ประการ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติฝ่ายศีล และธรรมที่สนับสนุนกัน เป็นสิ่งที่ต้องปฏิบัติควบคู่กัน ดังตารางดังนี้

เบญจศีล	เบญจธรรม
๑ เว้นจากการฆ่าสัตว์ (ปาณาติปาตา เวรมณี)	๑ มีเมตตากรุณาต่อสัตว์ (เมตตา-กรุณา)
๒ เว้นจากการลักทรัพย์ (อทินนาทานา เวรมณี)	๒ เลี้ยงชีวิตใน ทางที่ถูกต้อง (สัมมาอาชีวะ)
๓ เว้นจากประพฤติดิฉินในกาม (กามสุมิจฺจจารา เวรมณี)	๓ มีความสำรวมระวังในกาม (กามสังวร)
๔ เว้นจากการพูดปด (มุสาวาทา เวรมณี)	๔ พูดแต่คำสัตย์จริง (สัจจะ)
๕ เว้นจากการดื่มสุรา และเมรัย (สุราเมรัยมฺหุชฺช- -มาทภูฐานา เวรมณี) ^{๑๑๑}	๕ มีสติรักษาดนไว้เสมอ (สติ-มปชฺฌญะ)

ศีล ๕ ข้อนี้ ในบาลีชั้นเดิมส่วนมากเรียกว่า สิกขาบท ๕ (ข้อปฏิบัติในการฝึกตน) บ้าง ธรรม ๕ บ้าง เมื่อปฏิบัติได้ตามนี้ ก็ชื่อว่า เป็นผู้มียศ คือเป็นเบื้องต้น ที่จัดว่าเป็นผู้มีศีล คำว่า “เบญจ

^{๑๑๑} อภ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๔๕/๒๔๒.

ศีล” ที่มาในพระไตรปิฎก ปรากฏในคัมภีร์ชั้น อปทาน และพุทธวงศ์ต่อมาในสมัยหลัง มีชื่อเรียกเพิ่มขึ้นว่าเป็น “นิจศีล” (ศีลที่ภคฤหัสถ์ควรรักษาเป็นประจำ) บ้างว่าเป็น มนุษยธรรม (ธรรมของมนุษย์ หรือธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์) บ้าง^{๑๑๑}

ศีล เป็นหัวใจหลักประการแรกแห่งพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องของการฝึกพฤติกรรมของคน โดยอาศัยวินัยเป็นเครื่องมือในการฝึก และเนื่องจากวินัยเป็นตัวการเตรียมชีวิตให้อยู่ในสภาพที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนา ด้วยการจัดระเบียบความเป็นอยู่ การดำเนินชีวิต และ การอยู่ร่วมกันในสังคมให้เหมาะสมกับการพัฒนา และพร้อมที่จะรับโอกาสในการพัฒนา วินัยจึงเป็นจุดเริ่มต้นในการพัฒนาชีวิต เมื่อบุคคลได้รับการฝึกจนเกิดพฤติกรรมเคยชินที่ดีตามวินัย นั้นแล้ว ศีลก็จะตามมา^{๑๑๒}

(๒) สมาธิ เมื่อกล่าวถึงสมาธิ ต้องเข้าใจในเบื้องต้นว่า สมาธิเป็นเรื่องของการฝึกฝนอบรมจิตใจ และสมาธิ คือ อาการที่ใจตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว อย่างต่อเนื่อง หรือ อาการที่ใจหยุดนิ่งแน่วแน่น ไม่ซัดส่ายไปมา เป็นอาการที่ใจสงบรวมเป็นหนึ่งแน่วแน่น มีแต่ความบริสุทธิ์ผ่องใสสว่างไสวผุดขึ้นในใจ จนกระทั่งสามารถเห็นความบริสุทธิ์นั้นด้วยใจตนเอง อันจะก่อให้เกิดทั้งกำลังใจ กำลังขวัญ กำลังปัญญา และความสุขแก่ผู้ปฏิบัติในเวลาเดียวกัน^{๑๑๓}

กล่าวอีกนัยหนึ่งในเชิงลักษณะการปฏิบัติ สมาธิ แปลว่า ความตั้งมั่นจิต หรือ ภาวะที่จิตแน่วแน่นต่อสิ่งที่กำหนด คำจำกัดความของสมาธิที่พบเสมอ คือ "จิตตัสเสกัคคตา" หรือเรียกสั้นๆ ว่า "เอกัคคตา" ซึ่งแปลว่า ภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งคือ การที่จิตกำหนดแน่วแน่นอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไม่ฟุ้งซ่านหรือส่ายไป^{๑๑๔} สมาธิแบ่งออกเป็น ๕ ประการคือ ดังนี้

๑) สมาธิ ๑ ได้แก่ เอกัคคตาสมาธิ

๒) สมาธิ ๒ ได้แก่ โลภียสมาธิ และ โลกุตตรสมาธิ

๓) สมาธิ ๓ ได้แก่ ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และ อัปปนาสมาธิ

๔) สมาธิ ๔ ได้แก่ ทิฏฐธัมมสุขวิหารสมาธิ ญาณทัสสนสมาธิ สติสัมปชัญญ

สมาธิ และอาสวักขยสมาธิ

^{๑๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๓๕.

^{๑๑๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๕), หน้า ๓๗-๔๕.

^{๑๑๓} พระภิกษุวชิรญาณ (เผด็จ ทตฺตชีโว), พระแท้, (ปทุมธานี : โรงพิมพ์วัดพระธรรมกาย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๑๐.

^{๑๑๔} พระภิกษุวชิรญาณ (เผด็จ ทตฺตชีโว), พระแท้, หน้า ๒๑๐.

๕) สมาธิ ๕ ได้แก่ สุขสมาธิ สันตสมาธิ อริยสมาธิ นิรามิสสมาธิ อภาวีสสมาธิ ได้แก่ สมาธิของมหาบุรุษ^{๑๑๕}

สมาธินั้นเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับมนุษย์อย่างมาก เมื่อพิจารณาแล้วสามารถสรุปได้เป็นหัวข้อหลักๆ ดังนี้

- ๑) ทำให้ใจสบาย ไม่เครียด มีความสุขผ่อนคลาย
- ๒) หายหวาดกลัว หายกระวนกระวายโดยไม่จำเป็น
- ๓) นอนหลับง่ายไม่ฝันร้าย
- ๔) กระฉับกระเฉง ว่องไว รู้จักเลือก และตัดสินใจเหมาะสมแก่สถานการณ์
- ๕) มีความแน่วแน่ในจุดหมายมีความใฝ่สัมฤทธิ์สูง
- ๖) มีสติสัมปชัญญะดีรู้เท่าปรากฏการณ์ และยับยั้งใจได้ดีเยี่ยม
- ๗) มีประสิทธิภาพในการทำงานทำกิจกรรมสำเร็จด้วยดี
- ๘) ส่งเสริมสมรรถภาพมันสมองเรียนหนังสือเก่งความจำดีเยี่ยม
- ๙) เกื้อกูลต่อสุขภาพร่างกาย เช่น ชะลอความแก่หรืออ่อนกว่าวัย
- ๑๐) รักษาโรคบางอย่าง เช่น โรคเครียด โรคความดันโลหิต โรคอื่นๆ^{๑๑๖}

(๓) ปัญญา หมายถึง ความรอบรู้ในกองสังขาร มนุษย์จะเกิดปัญญาได้ต้องอาศัยประสาทสัมผัสทางการรับรู้ทั้ง อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ธรรมารมณ์ ดังพระพุทธพจน์ว่า “จักขุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยตา และรูป เพราะประชุมธรรม ๓ ประการจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา ส่วนแห่งสัญญาเครื่องเน้นช้ำก็ครอบงำบุรุษเพราะเน้นช้ำอยู่ที่เวทนานั้นเป็นเหตุในรูปทั้งหลายที่จะพึงรู้ด้วยตนเป็นอดีตที่ดี เป็นอนาคตที่ดี เป็นปัจจุบันที่ดี”^{๑๑๗}

ในสมัยพุทธกาลมีการยกย่องบุคคลผู้มีปัญญา ผู้ที่ดำเนินชีวิตของตนเพื่อให้หลุดพ้นจากกองแห่งทุกข์ ไปสู่ความสันติสุขอย่างถาวร เพราะอาศัยปัญญาเป็นเครื่องรู้แจ้งในสังขารตามความเป็นจริง แม้พระพุทธเจ้าศาสดาเอกของโลก กว่าจะถึงความบริสุทธิ์หมดจดจากอาสวะกิเลสทั้งปวง บรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณได้ก็ต้องอาศัยปัญญาเป็นเครื่องนำพาไปสู่จุดหมายด้วย

^{๑๑๕} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), วิปัสสนาญาณโสภณ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บจก. ศรีอนันต์การพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒๓.

^{๑๑๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, สติ-สมาธิ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสยามการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๓๕-๓๖.

^{๑๑๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๑๓๒.

เหมือนกัน ดังที่พระพุทธองค์ตรัสสรรเสริญคุณประโยชน์ของปัญญาไว้ว่า “แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี”^{๑๑๘}

ในพระไตรปิฎกปัญญา หมายถึง วิปัสสนาปัญญา ที่รู้แจ้งรู้ชัด ซึ่งสภาวะปกติแห่งรูปธรรมนามธรรม อันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อยู่โดยปกติตามธรรมดา^{๑๑๙}

ในคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคปัญญา หมายถึง การทำวิปัสสนามรรคปัญญาให้เกิดขึ้น อันมีผลมาจากการทำลายกิเลสต่างๆ ให้สิ้นไป, การได้เสวยรสของความเป็นพระอริยบุคคล, การสามารถเข้านิโรธสมบัติได้, และสำเร็จความเป็นอาहुไนบุคคล^{๑๒๐}

ปัญญา คือ ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกเฟ้น ความสอดส่องธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนดความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความคิดค้น ความใคร่ครวญ ผู้รู้ทั้งหลายเปรียบปัญญาไว้ดังนี้

๑) ปัญญาจุณแผ่นดิน	๒) ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส
๓) ปัญญาเครื่องนำทาง	๔) ปัญญาเครื่องเห็นแจ้งความรู้ดี
๕) ปัญญาจุณปลุก	๖) ปัญญา ปัญญินทรีย์
๗) ปัญญาพละ	๘) ปัญญาจุณศัสตรา
๙) ปัญญาจุณปราสาท	๑๐) ความสว่างคือปัญญา
๑๑) ปัญญาจุณดวงประทีป	๑๒) ปัญญาจุณดวงแก้ว
๑๓) ปัญญาคือไม่หลงมกมาย	๑๔) ปัญญาคือ ความเลือกเฟ้นธรรม ^{๑๒๑}

ดังนั้นปัญญา ที่พระพุทธโฆษาจารย์ได้อธิบายไว้นั้น จึงหมายถึง ความรู้ทั่ว ในหนังสือพจนานุกรมธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของคำว่า ปัญญา ไว้ว่า ปัญญา หมายถึง ความรู้ครบถ้วนในสิ่งที่ควรรู้, ญาณ แปลว่า รู้, แปลว่า ทัวถึง หรือ ครบถ้วน, คำว่า ปัญญานี้ต้องนิยามความหมายว่า เข้าใจทุกสิ่งทุกอย่าง อย่างถูกต้อง ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับหน้าที่การงาน เพราะถ้าไม่เข้ามาเกี่ยวข้องกับไม่มีปัญหา ก็ไม่ต้องใช้ปัญญา ปัญญาเป็นเรื่องของความรู้ ต้องมีความรู้คือมีความรู้จัก มีความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องของปัญญา^{๑๒๒} ปัญญามี ๓ ระดับคือ

^{๑๑๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๘/๖.

^{๑๑๙} วิ.ม. (ไทย) ๔ / ๓๐ / ๔๐.

^{๑๒๐} อ.จ.เอกก. (ไทย) ๒๐ / ๑๘๗ / ๒๕.

^{๑๒๑} ช.ม. (ไทย) ๒๕/๑๐/๕๔.

^{๑๒๒} พุทธทาสภิกขุ, พจนานุกรมธรรมของพุทธทาส, หน้า ๒๑๓ - ๒๑๔.

๑) สุตมยปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการฟังดังพุทธพจน์ว่า “ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา”^{๑๒๓}

๒) จินตามยปัญญา หมายถึง ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณาหาเหตุผลด้วยตนเอง ดังพุทธพจน์ว่า “ปัญญา ย่อมมีแก่ผู้เพ่งพินิจ”^{๑๒๔} ผู้ที่เพ่งพินิจคือ การทำใจให้เป็นสมาธิ เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดปัญญา ถ้าจิตไม่เป็นสมาธิ ปัญญาชนิดนี้ก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้^{๑๒๕}

๓) ภาวนามยปัญญาหมายถึง ปัญญาเกิดจาก การฝึกอบรม หรือปัญญาที่เกิดแต่ การฝึกลงมือปฏิบัติ ปัญหานี้มีความจำเป็นมากในทางพระพุทธศาสนาดังพุทธพจน์ว่า “ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก”^{๑๒๖}

สรุปได้ว่า ศีล สมาธิ และปัญญามีจุดมุ่งหมายสำคัญคือ ความหลุดพ้นจากกองทุกข์ ผู้ที่บรรลุมรรคผล เรียกว่าเจโตวิมุตคือการหลุดพ้นด้วยการปฏิบัติสมถกรรมฐาน ส่วนผู้ที่บรรลุปัญญา เรียกว่า ปัญญาวิมุต และผลของการเจริญปัญญาโดยอาศัยสมาธิ เป็นบาทฐานนี้ทำให้ผู้ปฏิบัติได้ ความรับสามารถพิเศษคือ มีฤทธิ์ต่างๆ เช่น มีฤทธิ์เป็นต้น ทั้งยังหลุดพ้นจากกิเลสราคะ ทำให้ล่วงพ้นภพต่างๆ ได้

๒.๔.๒ การสอนตามแนวอริยสัจ ๔

การสอนตามแนวอริยสัจ ๔ เป็นการกล่าวถึงหลักธรรมที่เป็นกฎตามธรรมชาติ พระพุทธศาสนาเถรวาทให้ความสำคัญต่อคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่อง อริยสัจ ๔ เป็นต้น เพราะคำสอนเหล่านี้เป็นไปตามกฎธรรมชาติ พระพุทธองค์ตรัสว่า คำสอนเหล่านี้มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ แต่พระพุทธองค์ทรงเป็นผู้ค้นพบและทรงเผยแผ่ซึ่งเป็นคำสอนที่ทำให้พระพุทธศาสนา มีความเด่นที่แตกต่างจากศาสนาอื่นๆ ตั้งแต่สมัยพุทธกาลและจนกระทั่งถึงกาลปัจจุบัน เนื้อหาสาระของคำสอนเหล่านี้ผู้วิจัยจะได้นำเสนอโดยสังเขปดังต่อไปนี้

อริยสัจ ๔^{๑๒๗} หมายถึง ความจริงอันประเสริฐ หลักแห่งอริยสัจมีอยู่ ๔ ประการผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไปนี้

(๑) ทุกข์ คือ ความไม่สบายกายไม่สบายใจ ความเป็นจริงของสัตว์โลกทุกผู้ทุกนามต้องมีทุกข์ ๔ ประการคือ

^{๑๒๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕ / ๘๔๕ / ๒๑๓.

^{๑๒๔} บ.ร. (ไทย) ๒๕ / ๑๘ / ๑๓.

^{๑๒๕} จอม บุญตาเพศ ป, พุทธวิธีเทศนา, หน้า ๖๖๕ - ๖๘๘.

^{๑๒๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕ / ๘๐ / ๘๕.

^{๑๒๗} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๒/๔.

- ๑) การเกิด
- ๒) ความแก่
- ๓) ความเจ็บป่วย
- ๔) ความตาย

นอกจากนี้ก็มีความทุกข์ที่เป็นอาการ หรือเกิดจากสภาพแวดล้อมสรุปได้ดังนี้คือความโศกเศร้า, ความร่ำพันด้วยความเสียใจ, ความเจ็บไข้ได้ป่วย, ความเสียใจ,ความท้อแท้สิ้นหวังคับแค้นใจ, การตรอมใจ ผิดหวังจากสิ่งที่ไม่รัก, การพลัดพรากจากสิ่งที่รัก, ความหม่นหมองเมื่อปรารถนาแล้วไม่ได้สิ่งนั้น

(๒) สมุทัย คือ เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ นอกจากเหตุแห่งทุกข์ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ต้นตอของทุกข์ก็อยู่ที่ใจของเราด้วยนั่นก็คือความอยาก ท่านว่าเป็นตัณหา ๓ อย่าง ซึ่งแบ่งออกได้เป็นดังนี้

๑) ความอยากได้ หมายถึงอยากทุกอย่างที่นำมาสนองสัมผัสทั้ง ๕ และกามารมณ์ เรียกว่า กามตัณหา

๒) ความอยากเป็น คือ ความอยากเป็นโน่นเป็นนี่ เรียกว่า ภวตัณหา

๓) ความไม่อยากเป็นคือความไม่พอใจในสิ่งที่ตัวเองเป็นอยู่ เรียกว่า วิภวตัณหา^{๑๒๘}

(๓) นิโรธ คือ ความดับทุกข์ ภาวะที่ตัณหาดับสิ้นไป ความหลุดพ้น หรือหมายถึง ภาวะของพระนิพพานนั่นเอง

(๔) มรรค คือ ข้อปฏิบัติ หรือหนทางที่นำไปสู่การดับทุกข์ การเดินทางสายกลางเพื่อไปถึงการดับทุกข์คือ มรรคมี ๘ ประการคือ

๑) สัมมาทิฐิ คือ ความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์) ความรู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) นี้เรียกว่า สัมมาทิฐิ^{๑๒๙}

๒) สัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยายาบท ความดำริในการไม่เบียดเบียน นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ

๓) สัมมาวาจา คือ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ นี้เรียกว่า สัมมาวาจา

^{๑๒๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๓.

^{๑๒๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๓๑.

๔) สัมมากัมมันตะ คือ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการลักทรัพย์ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการประพฤติดนินทา นี่เรียกว่า สัมมากัมมันตะ

๕) สัมมาอาชีวะ คือ ข้อที่พระอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิงานอาชีวะแล้ว สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ นี่เรียกว่า สัมมาอาชีวะ

๖) สัมมาวายามะ คือ ข้อที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายาม ปรากรความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ เพื่อทำบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น ฯลฯ สร้างฉันทะ พยายาม ปรากรความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ไม่เลือนหาย ภิกขุโยภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี่เรียกว่า สัมมาวายามะ^{๓๐}

๗) สัมมาสติ คือ ข้อที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มี ความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ ฯลฯ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ เป็นผู้มี ความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ นี่เรียกว่า สัมมาสติ

๘) สัมมาสมาธิ คือ ข้อที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก มีวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไปแล้ว บรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติจางคลายไป มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่และเสวยสุขด้วยกาย (นามกาย) บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลาย กล่าวสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกขได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกขไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่ นี่เรียกว่า สัมมาสมาธิ^{๓๑}

อริยสัจ ๔ นี้ เรียกกันสั้นๆ ว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค การแสดงอริยสัจ ๔ นี้ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามกถาสิกาธรรมเทศนา^{๓๒} แปลตามอรรถกถาว่า พระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงหยิบยกขึ้นถือเอาไว้ด้วยพระองค์เอง คือ ทรงเห็นด้วยพระสยัมภูญาณ ตรัสรู้เองไม่สาธุการแก่ผู้อื่น เป็นพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นแสดงเอง โดยไม่ต้องปรารภคำถามหรือการทูลขอร้องของผู้ฟัง อย่างการแสดงธรรมเรื่องอื่นๆ

^{๓๐} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒.

^{๓๑} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๓.

^{๓๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๖/๖๘, วิ.อ. ๓/๒๕๓/๑๘๑, สารตุณ.ฎีกา. (บาลี) ๓/๒๖/๒๓๗.

๒.๔.๓ การสอนตามแนวอนุพัฟพิภก

การสอนตามแนวอนุพัฟพิภก^{๑๓๓} ซึ่งเป็นธรรมเนียมที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดงเพื่อฟอก อธิษาศัยของบุคคล ผู้ฟังให้มีความประณีตขึ้นไปโดยลำดับ ถ้าหากว่าผู้ฟังสามารถที่จะชำระกิเลส ของตนให้เบาบางลงได้ ตามที่ทรงแสดงแล้ว ต่อไปก็จะแสดงอริยสัจ ๔ ธรรมะทั้ง ๕ ข้อนี้ จึง เรียกว่า พหุลาอนุศาสนิ คือพระธรรมที่พระองค์แสดงมากที่สุด เนื่องจากการค่อยๆ จัดเวลา จิตใจของผู้ฟังไปโดยลำดับ แต่เวลาแสดงจริงๆ นั้น ไม่จำเป็นต้องแสดงครบหมดทั้ง ๕ ข้อ ผู้ฟัง สามารถจะเรียนรู้ประพฤติปฏิบัติได้ในระดับใดก็จะทรงแสดงไปในระดับนั้น ผู้วิจัยจะได้นำเสนอ ตามลำดับดังต่อไปนี้

(๑) ทานกถา^{๑๓๔} กล่าวด้วยทาน คือการให้ ทานนี้เป็นต้นเค้าแห่งความสุขทั้งหลาย เป็น มูลแห่งสมบัติทั้งหลาย เป็นที่ตั้งแห่งโภคะทั้งปวง เป็นที่ต้านภัย เป็นคตินำไปข้างหน้าของบุคคลที่ ยังประพฤติลุ่มๆ คอนๆ อยู่ ทานเป็นที่พำนักพักพิงอาศัย ที่ยึดเหนี่ยวอันเสมอเหมือนทานไม่มีทั้ง ในโลกนี้และในโลกอื่น ดุจสีหบัลลังก์ อันล้วนแล้วด้วยรัตนะ เป็นที่พำนักอาศัย ดุจเชือกผูกห้อยไว้ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยว ทานเป็นดุจทาส เพราะเป็นเครื่องกั้นทุกข์เป็นดุจเกราะของผู้กล้าหาญใน สงคราม เป็นเครื่องทำให้อุ่นใจ ทานนี้ยอมให้สววรรค์สมบัติจนถึงอภิสัมมาสัมโพธิญาณ เมื่อบุคคล ทำทานได้ จึงอาจสมาทานศีลได้ ในขณะที่เดียวกันก็ทรงแสดงอานิสงส์ของทานอย่างทีทรงแสดงไว้ ในทานานิสงสสูตรว่า^{๑๓๕}

- ๑) ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักที่ชอบใจของชนหมู่มาก
- ๒) สัปบุรุษผู้สงบย่อมคบหาผู้ให้ทาน
- ๓) เกียรติคุณของผู้ให้ทานย่อมขจรไป
- ๔) ผู้ให้ทานย่อมไม่เหินห่างจากธรรมของคฤหัสถ์
- ๕) ผู้ให้ทานเมื่อล่วงลับไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสววรรค์

เมื่อทรงแสดงทานไป ตามสมควรแล้วอธิษาศัยของบุคคลพร้อมที่จะปฏิบัติธรรมเบื้อง สูงขึ้นไปก็จะแสดงในเรื่องศีลต่อไป

(๒) สิลกถา^{๑๓๖} คือ กถาที่ว่าด้วยคุณของศีล การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย ไม่มีโทษ เช่น ทรงแสดงว่า ชื่อว่าศีลนี้เป็นที่พำนัก เป็นที่อาศัยที่ต้านภัย เป็นที่ยึดเหนี่ยว ด้านทาน เป็นที่หลบ ภัย เป็นคติที่เป็นไปในเบื้องหน้า ศีลเป็นเชือกมัดของเรตถาคคต ได้บำเพ็ญศีลบริวารมีในภพนั้นๆ

^{๑๓๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๓/๖๘.

^{๑๓๔} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๖๕/๖๘.

^{๑๓๕} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๕๖.

^{๑๓๖} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๖๕/๖๕.

เป็นอนЕКอนันต์ ศิลเป็นที่อาศัย เป็นที่ตั้งแห่งสมบัติทั้งหลาย ทั้งในโลกนี้และโลกอื่น ไม่มีที่พำนักอาศัยอื่นเสมอเหมือน เครื่องอสังการก็ดี ดอกไม้ก็ดี เครื่องประทีปผิวกี่ดีที่เสมอเหมือนเครื่องอสังการคือศีล ดอกไม้คือศีล เครื่องประทีปคือศีล หามีไม่ แท้จริง ชาวเทวโลกย่อมนิยมนุชาท่านผู้ประกอบด้วยศีลอสังการ ทัดดอกศีล โกศุมลูปได้ประทีปคือศีลเสมอไม่รู้เบื่อ และอย่างทีทรงแสดงว่า ศิลเป็นอารมณ์อย่างประเสริฐ ศิลเป็นอาวุธอย่างยอดเยี่ยม ศิลเป็นเกราะอย่างมหัศจรรย์ ศิลอันเป็นกำลังหาที่เปรียบมิได้เป็นต้น เมื่อบุคคลอาศัยศีลนี้แล้ว ก็ย่อมจะได้สวรรค์ อย่างทีทรงแสดงอานิสงส์ของศีลไว้ในมหาปริณิพพานสูตรว่า

- ๑) ผู้มีศีลย่อมได้โลกสมบัติ
- ๒) เกียรติคุณอันงามของผู้มีศีลย่อมขจรไป
- ๓) ผู้มีศีลเมื่อเข้าไปในสมาคมใด ย่อมองอาจ กล้าหาญ ไม่ครั่นคร้านขามเกรง ไม่เก้อเงินในสมาคมนั้น
- ๔) ผู้มีศีลเมื่อจะตายก็ไม่หลงตายคือมีสติตายหรือตายอย่างมีสติ
- ๕) ผู้มีศีลเมื่อตายไปแล้วย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์^{๑๓๖}

ศีลจะประณีตมากน้อยแค่ไหนเพียงไร ย่อมขึ้นอยู่กับว่า ท่านรักษาศีลได้ดี ได้มากน้อยแค่ไหนเพียงไรเหมือนกัน

(๓) สักกกถา^{๑๓๗} คือ กถาแสดงสวรรค์ หมายถึง อารมณ์ที่เลิศ ซึ่งอาจหมายถึงสภาพชีวิตของบุคคลที่มีความสุขกายสบายใจ ไม่เดือดร้อนในการเป็นอยู่ คือ การมีคุณธรรมภายในใจของบุคคลผู้นั้น เช่น มีหิริ มีโอตตปปะอยู่ภายในใจ ซื่อว่าเป็นเทวดา บางทีหมายถึงสภาพจิตที่มีความพลัดพลัด สนุกสนานอยู่ในอารมณ์ต่างๆ ที่มุ่งหมายจริงๆ นั้น หมายถึง ปรโลก คือโลกที่บุคคลจะไปอุบัติบังเกิดด้วยผลแห่งกุศลกรรมที่เขาได้กระทำเอาไว้

พระพุทธองค์ทรงแสดงคุณของสวรรค์ว่า อันสวรรค์นี้เป็นที่น่าใคร่ น่าพอใจในสวรรค์นั้น มีการเล่นเป็นเนืองนิตย์ สมบัติทั้งหลายก็เกิดมีอยู่แล้วไม่ได้ขาด เหล่าเทพชั้นจาตุมหาราชิกา ได้เสวยทิพยสุขสมบัติอยู่นานถึง ๕ ล้านปี เหล่าเทพชั้นดาวดึงส์เสวยสุขด้วยทิพยสมบัติอยู่นานถึง ๓ โกฎิ ๖ ล้านปี และท่านยังได้บอกว่า ถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะพรรณาสวรรค์สมบัติ ก็เหลือพระโอษฐ์ที่จะพรรณาให้สิ้นสุดได้

(๔) กามาทีนวกถา^{๑๓๘} คือ กถาว่าด้วยโทษแห่งกามทั้งหลาย เมื่อพระพุทธเจ้าทรงประโลมใจผู้ฟังด้วยเรื่องสวรรค์ จนเกิดความพลัดพลัดยินดีสนุกสนานและปรารถนาที่จะเสพสุข

^{๑๓๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๐/๕๕.

^{๑๓๗} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๖๕/๖๕.

^{๑๓๘} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๖๕/๖๕-๗๐.

ก็ทรงชี้ให้เห็นว่า สวรรค์นั้นเป็นความสุข แม้จะมีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ หรือเป็นทิพย์ก็ตาม แต่ว่าที่แท้จริงแล้วก็มากไปด้วยเวร มากไปด้วยภัย ทิพยสุขเหล่านั้น ก็มีการแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป แม้สวรรค์เองก็เป็นอนิจจังไม่เที่ยงแท้ยั่งยืน ไม่ควรจะไปหลงนิมยยินดี และทรงชี้ให้เห็นโทษของกามไว้ด้วยวิธีต่างๆ เช่น

- ๑) กาม อุปมาเหมือนหัวฝีที่กลัดหนองบ้าง
- ๒) กาม อุปมาเหมือนการถือคบเพลิงทวนลมบ้าง
- ๓) กาม อุปมาเหมือนคนเป็นโรคเรื้อน^{๑๔๐}

เมื่อบุคคลเข้าไปเกี่ยวข้องกับกามก็ต้องระมัดระวังอันตรายที่เกิดขึ้นแก่ตน เปรียบเหมือนกับขึ้นเนินนาบไฟ เปรียบเหมือนกับผลไม้ซึ่งเป็นที่ต้องการของสัตว์ทั้งหลายด้วยและก็เปลี่ยนแปลงไปเร็วเป็นต้น

(๕) เนกขัมมานิสงส์^{๑๔๑} คือ อานิสงส์แห่งการออกจากกามว่าเป็นที่ปลอดเวรปลอดภัย ยุติเวรภัยด้วยประการต่างๆ มีความสงบมีความโปร่งเบา มีความเป็นอิสระ ไม่ไปเกี่ยวเกาะผูกพันกับกามคุณทั้งหลายมากเกินไป แต่ในขณะเดียวกัน ทรงแสดงประเภทของเนกขัมมะคือการออกซึ่งแปลว่าการออกจากกาม^{๑๔๒} หรือ การออกเพื่อคุณอันใหญ่ นั่นคือ

- ๑) ชื่อว่าการออกจากกาม (เนกขัมมะ) คือ เพราะออกไปจากกิเลสทุกอย่าง
- ๒) ชื่อว่าความสงัด (ปวิเวก) เพราะสงัดจากกิเลสเหล่านั้น
- ๓) ชื่อว่าความไม่เบียดเบียน (อภัยาปัตตะ) เพราะไม่มีความเบียดเบียน
- ๔) ชื่อว่าความสิ้นอุปาทาน (อุปาทานักขะ) เพราะความสิ้นไปแห่งอุปาทาน
- ๕) ชื่อว่าความสิ้นตัณหา (ตัณหากขะ) เพราะเกิดขึ้นในที่สุดแห่งความสิ้นตัณหา
- ๖) ชื่อว่าความไม่ลุ่มหลง (อัสมิมโหะ) เพราะไม่มีความลุ่มหลง^{๑๔๓}

๒.๕ หลักการและความสำเร็จในการเผยแผ่

หลักการและความสำเร็จในการเผยแผ่ เป็นการกล่าวถึงหลักการและความสำเร็จในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า โดยแบ่งเป็น ๒ ส่วนคือ หลักการในการเผยแผ่ และความสำเร็จในการเป็นเผยแผ่ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอดังต่อไปนี้

^{๑๔๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๓/๒๕๑.

^{๑๔๑} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๖๕/๗๐.

^{๑๔๒} สารคดี.ฎีกา. (บาลี) ๓/๒๖/๒๓๖-๒๓๗.

^{๑๔๓} วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๔๓/๑๖๔-๑๖๕.

๒.๕.๑ หลักการในการเผยแผ่

หลักการในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า โดยพุทธคำรัสที่ว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวจาริกไป เพื่อประกาศพรหมจรรย์ อันงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก^{๔๔} พระพุทธเจ้าได้ประกาศนโยบายในการประกาศหรือเผยแผ่พระพุทธศาสนาไว้ว่า ให้ออกเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยมีหลักการคือ

- (๑) เพื่อประโยชน์
- (๒) เพื่อเกื้อกูล
- (๓) เพื่อความสุขทั้งแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
- (๔) เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก

เป็นที่น่าสังเกตว่าพระพุทธเจ้าบอกมาให้เผยแผ่ทั้งแก่เทวดาและมนุษย์ ไม่ใช่จะไปอ้อนวอนต่อเทวดา หรือไปขอพึ่งเทวดา เพราะเทวดาที่เป็นมิชฌาภิกขุก็มี ดังนั้น พุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่เป็นประโยชน์ทั้งแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดังนั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงกำหนดหลักการในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไว้ในโอวาทปาติโมกข์ว่า

(๑) อนุปวาโท^{๔๕} คือ การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น ห้ามกล่าววาจาว่าร้ายล่วงเกินผู้หนึ่งผู้ใดในประเทศนั้นๆ ไม่ว่าเด็กผู้ใหญ่หญิงหรือชาย

(๒) อนุปมาโตคือห้ามทำร้ายเบียดเบียนใครๆ แม้แต่สัตว์

(๓) ปาฏิโมกฺเข จ สํวโร คือ ตั้งใจรักษาศีลและมารยาทของตน ตลอดจนกฎหมายอย่างเคร่งครัด

(๔) มตฺตณฺณตา จ ภตฺตสฺมี คือ ต้องเป็นต้นแบบการใช้ปัจจัย ๔ ในการดำเนินชีวิตด้วยความประหยัดและตามความจำเป็น

(๕) ปนฺตณฺจ สยนาสนํ คือ ต้องระมัดระวังในการเข้าไปอยู่อาศัยตลอดจนพักค้างในสถานที่ต่างๆ ซึ่งต้องเหมาะสมแก่ผู้ทรงศีล ไม่ไปในสถานที่ไม่ควรไป (อโคจร) เพราะแม้ไม่ผิดกฎหมายแต่ผู้คนในสังคมอาจตำหนิตีเดีย่นเอาได้

(๖) อธิจิตฺเต จ อาโยโค^{๔๖} คือ การประกอบความเพียรในอธิจิต ต้องตั้งใจฝึกสมาธิเป็นประจำทุกวัน

^{๔๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒/๔๐.

^{๔๕} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๕/๕๑.

^{๔๖} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๕/๕๑.

ผู้ที่ปฏิบัติตนในแต่ละวันตามนี้ จึงจะสามารถเป็นนักเผยแผ่ได้ เพราะเมื่อผู้คนในท้องถิ่นเห็นข้อวัตรปฏิบัติเช่นนี้แล้วเขาย่อมเชื่อถือว่า บุคคลท่านนี้สามารถเป็นครูสอนศีลธรรมและวิธีกำจัดกิเลสให้แก่เขาได้จริงเพราะได้ปฏิบัติตนเป็นต้นแบบทั้งในการดำเนินชีวิต การรักษาศีล และการทำภาวนาได้จริง ทำให้เขาเกิดความเชื่อถือว่า พระพุทธศาสนามีคุณค่าต่อชีวิตของเขาจริง และนั่นคือโอกาสที่จะเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้าไปสู่คนท้องถิ่นได้สำเร็จ

เพราะฉะนั้น การส่งพระสงฆ์สาวกไปเผยแผ่ในสถานที่ต่างๆ จะต้องคัดเลือกคนที่ปฏิบัติได้ตามนี้ และเมื่อถึงคราวที่ทำหน้าที่เผยแผ่ให้แก่คนท้องถิ่น จะต้องมุ่งเป้าหมายที่ระดับการกำจัดกิเลสอย่างจริงจังและจริงใจ ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกำหนดหลักการและอุดมการณ์ในการสร้างบารมีจนไปถึงเป้าหมายว่า

(๑) ขนฺติ ปรมํ ตโป ตีติกขา^{๑๔๖} คือ ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง ต้องอดทน กับสารพัดทุกข์ให้ได้ เพราะยิ่งอดทนมากเท่าไรต้นตอของความทุกข์คือกิเลสยิ่งมีโอกาสถูกกำจัดออกไปง่ายและมากเท่านั้น

(๒) นิพพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา คือ ต้องยกใจให้เข้มแข็งมุ่งไปสู่เป้าหมายสูงสุดของทุกๆ ชีวิต คือ พระนิพพานให้ได้ เพราะหากเข้าถึงพระนิพพาน ได้เมื่อไหร่ ความทุกข์ก็หมดไปเมื่อนั้น แต่การจะเข้าถึงพระนิพพานได้ต้องทุ่มเทชีวิตปฏิบัติธรรมเพื่อเข้าถึงธรรม หรือพระรัตนตรัยภายในให้ได้ก่อนจากนั้นจึงอาศัยพระธรรมกำจัดกิเลสให้สิ้นเชื้อต่อไป

(๓) น หิ ปพฺพชิตो ปรุฬฺหาติ สมฺโณ โหติ ปรี วิหฺรฺยฺนฺโต^{๑๔๗} คือผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่า เป็นบรรพชิตผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ อุดมการณ์ข้อสุดท้ายที่สำคัญของชาวพุทธคือ トラบใดที่ยังเวียนว่ายตายเกิดอยู่นี้ ต้องไม่ก่อเวรใหม่อย่างเด็ดขาด แม้ผลวิบากของกรรมเก่าตามมามีบั้นอย่างหนักก็ต้องอดทน ไม่ยอมก่อเวรใหม่อีกเด็ดขาด

หลักการในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจะบังเกิดขึ้นในสถานที่นั้นๆ เป็นภารกิจอันแท้จริงและยิ่งใหญ่ที่พระสงฆ์ทุกรูป จะต้องเข้าใจให้ถูกต้องทั้งในแง่ของการฝึกตนเองให้เป็นต้นแบบ และในแง่ของการเป็นแสงสว่างให้ชาวโลก ซึ่งแน่นอนว่าทั้งหมดนี้จะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อทำตนเองให้เป็นแบบอย่างที่ดี เราถึงจะสามารถฝึกตนเองให้เข้าถึงธรรมได้ สอนคนอื่นให้เข้าถึงธรรมตามมาได้ และสร้างศรัทธาแลช่วยกันปกป้องหลักพระพุทธศาสนาให้มั่นคงได้สำเร็จอย่างแท้จริง พอสรุปความได้ว่า

๑) การเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือ การขยายโอกาสให้ผู้อื่นได้ศึกษาวิธีทำภาวนาเพื่อเข้าถึงสันติสุขที่แท้จริงอันเป็นความดีสากลที่ทุกคนทำได้ และเป็นหนทางที่นำไปสู่

^{๑๔๖} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๘๔/๕๐.

^{๑๔๗} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๘๔/๕๐.

ปัญญาและความบริสุทธิ์ภายในที่ใช้จัดความไม่รู้ ความทุกข์ และความกลัว ให้หมดสิ้นไปจากใจของมวลมนุษยชาติอย่างเด็ดขาด อันเป็นที่มาของการขยายสันติภาพภายในไปสู่การบังเกิดขึ้นของสันติภาพโลกได้อย่างแท้จริง

๒) การเผยแผ่พระพุทธศาสนา ต้องมุ่งทำในระดับการกำจัดกิเลสอย่างแท้จริง เพราะคุณค่าของการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแบ่งออกเป็น๒ประการคือ

๑. พระองค์สามารถเอาชีวิตเป็นเดิมพันในการกำจัดกิเลสได้หมดสิ้น เชื่อไม่เหลือเศษได้สำเร็จด้วยพระองค์เอง

๒. พระองค์สามารถสอนให้ผู้อื่นสามารถเอาชีวิตเป็นเดิมพันในการกำจัดกิเลสได้หมดสิ้น เชื่อไม่เหลือเศษได้สำเร็จเช่นเดียวกับพระองค์

หมายความว่า คุณค่าของพระพุทธศาสนาที่มีต่อชาวโลก คือ การเป็นศาสนา เดียวในโลกนี้ที่มุ่งสอนให้ทุกคนสร้างสันติสุขให้แก่ตนเองและโลกใบนี้ด้วยการทำภาวนา เพื่อขจัดกิเลสภายในให้หมดสิ้นไปอย่างเด็ดขาด

๓) บุคลากรที่จะไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศนั้น ต้องคัดเลือกบุคคลที่ตั้งใจฝึกฝนอบรมตนเองอย่างจริงจัง เพราะต้องไปเป็นต้นแบบการดำเนินชีวิต ต้นแบบศีลธรรม และต้นแบบการกำจัดกิเลสอย่างจริงจัง โดยต้องยึดเอาคำสอนในโอวาทปาติโมกข์^{๔๕} กล่าวคือ

๑.การไม่ทำบาปทั้งปวง

๒.การทำกุศลให้ถึงพร้อม

๓.การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว^{๔๖}

เป็นแม่บทสำคัญในการฝึกฝนอบรมตนเองอย่างจริงจัง และจริงใจให้ต่อเนื่องเป็นนิสัย แล้วบุคคลนั้นจึงจะสามารถเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสศรัทธาในสายตาของผู้คนในท้องถิ่นนั้นๆ ได้จริงประชาชนในท้องถิ่นนั้นๆ จึงจะเกิดความสนใจใคร่ศึกษาคำสอนในพระพุทธศาสนาด้วยตัวเอง และนั่นคือโอกาสที่จะขยายความรู้ในการทำภาวนาเพื่อเข้าถึงสันติสุขภายในเข้าไปสู่ใจของชาวโลกได้อย่างแท้จริง

๔) การสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา ต้องสอนให้ประชาชนในท้องถิ่นนั้นเข้าใจเรื่องความดีและการที่เขาจะเข้าใจเรื่องความดีได้นั้น ต้องสอนให้เขาเข้าใจเรื่องกฎแห่งกรรม

^{๔๕} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๓/๕๐.

^{๔๖} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๓/๕๐.

และคุณค่าของการเกิดมาเป็นมนุษย์ ว่าเราเกิดมาเพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง^{๑๕๑} ก็จะได้ไม่ต้องเวียน
ไหว้ตามเกิดในวัฏฏสงสารอีกต่อไป

๒.๕.๒ ความสำเร็จในการเผยแผ่

ความสำเร็จในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นการกล่าวถึงลักษณะเด่นของ
พระพุทธศาสนา คือ เป็นศาสนาแห่งการวิเคราะห์ กล่าวคือ เชี่ยวชาญในการวิเคราะห์ทั้งความเป็น
จริงและข้อธรรมได้ดีเยี่ยมเป็นพิเศษ เช่น วิเคราะห์จิต เจตสิก รูป และนิพพาน^{๑๕๒} ได้
ละเอียดละอออย่างน่าอัศจรรย์ใจ วิเคราะห์ธรรมะออกเป็นข้อ ๆ อย่างละเอียดสุขุมและประสาน
สัมพันธ์กันเป็นระบบที่แน่นแฟ้น หากจะพยายามอธิบายธรรมะข้อใดสักข้อหนึ่ง ก็จะต้องอ้างถึง
ธรรมะข้ออื่นๆ เกี่ยวโยงไปทั้งระบบ วิธีการวิเคราะห์ธรรมะอย่างนี้ ในขณะที่ศาสนาอื่นๆ อาจจะ
บริการด้านอื่นๆ ที่ได้ปฏิบัติมาอย่างเด่นชัด เช่น ศาสนาพราหมณ์ในเรื่องจารีตพิธีกรรมเป็นต้น แต่
ทั้งนี้แล้วแต่ว่าสมาชิกแต่ละคนของแต่ละศาสนาจะสนใจร่วมมือกันในทางศาสนามากน้อยเพียงใด
ผู้วิจัยจะได้นำเสนอตามลำดับดังต่อไปนี้

(๑) เกิดจากความจงรักภักดีต่อพระพุทธเจ้า ความภักดี คือความเชื่อในสิ่งนั้นว่ามีอำนาจ
เหนือคน หรือเชื่อในบุคคลว่ามีความดีที่เชื่อถือได้ เกิดความเลื่อมใสในสิ่งนั้นหรือบุคคลนั้นว่ามี
ศักดิ์ศรีหรือมีจริยวัตรที่ควรแก่การยกย่อง เมื่อเกิดความเชื่อความเลื่อมใสแล้ว ความเคารพ ความ
รักและความนับถือจะเกิดขึ้นตามมากิจกรรมประกอบในสิ่งที่คุณมีความเชื่อความเลื่อมใสนั้น ได้แก่

๑) การแสดงความเคารพทางกายมีการกราบไหว้บูชาเป็นต้น

๒) การเคารพทางวาจา ได้แก่ การกล่าวคำสรรเสริญยกย่องเป็นต้น

๓) การเคารพทางใจ ได้แก่ การเลียนแบบจริยวัตร หรือปฏิบัติตามคำสอนของ
พระพุทธองค์ ซึ่งก็เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้เกิดศาสนาพุทธขึ้น

(๒) เกิดจากความอยากรู้เหตุผล ความอยากรู้เหตุผลนั้น เป็นความรู้ที่ประกอบด้วย
ปัญญา ซึ่งจะต้องคิดค้นถึงเหตุผลที่แท้จริงว่าสิ่งนั้นเกิดขึ้นมาจากสิ่งอะไร เช่น เจ้าชายสิทธัตถะ ได้
ทอดพระเนตรเห็นเทวทูต ๔^{๑๕๓} คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และบรรพชิต ทรงพยายามที่จะแก้ทุกข์
ทั้ง ๓ อย่าง โดยทรงดำริว่าในโลกมีสิ่งที่เป็นอยู่ๆ ตรงกันเสมอ เช่น มีมืดแล้วก็มีสว่าง มีร้อนแล้วก็มี
เย็น ฉะนั้น เมื่อมีแก่ก็ต้องมีไม่แก่ได้ มีเจ็บก็ต้องมีไม่เจ็บได้ มีตายก็ต้องมี ไม่ตายได้ ความอยากรู้
เหตุผลเป็นเหตุให้เกิดศาสนาที่เป็นอเทวนิยม

^{๑๕๑} อ.พุทธ. (ไทย) ๒๐/๗๖/๒๕๘.

^{๑๕๒} อภิ.ปญจ.อ. (บาลี) ๑/๑๒๕-๑๓๐, อ.อ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๓๐/๘๖-๘๗.

^{๑๕๓} ที.ม. (ไทย) ๑๑/๔๓/๒๒.

(๓) ชาวพุทธจะมีความสำนึกว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้มีมาแล้วมากมายในอดีต และจะมีอีกมากมายต่อไปในอนาคต แต่อย่างไรก็ตาม คำสอนของอดีตพระพุทธเจ้าไม่เหลือหลักฐานไว้ให้ศึกษาได้อีกแล้ว ส่วนคำสอนของพระพุทธเจ้าที่จะมาในอนาคตก็ยังไม่มีการรู้ ดังนั้น บ่อเกิดของพระพุทธศาสนาในปัจจุบันจึงมาจากคำสอนของพระพุทธโคตมที่ตรัสรู้อริยสัจ^{๑๕๔} เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คำสอนของนักปราชญ์อื่นๆ ทั้งในและนอกพระพุทธศาสนา อาจจะเสริมความเข้าใจคำสอนของพระพุทธเจ้าได้ แต่ไม่อาจจะถือว่าเป็นบ่อเกิดของพระพุทธศาสนา

(๔) จะเห็นได้ว่าในครั้งพุทธกาลมีเศรษฐกิจมหาเศรษฐกิจจำนวนมากที่เลื่อมใสและเป็นกำลังสำคัญในพระพุทธศาสนา เช่น โชติกเศรษฐี เมณฑกเศรษฐี ชฎิลเศรษฐี อนาถบิณฑิกเศรษฐี มหาอุบาสกาวิสาขา^{๑๕๕} เป็นต้น และยังมีประชาชนพลเมืองทั่วไปอีกมากมาย เฉพาะในแคว้นมคธเพียงแคว้นเดียวก็มีราษฎรจำนวนมากใน ๘๐,๐๐๐ ตำบล ที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา โดยครั้งหนึ่งพระเจ้าพิมพิสารเรียกประชุมราษฎรทั้ง ๘๐,๐๐๐ ตำบล^{๑๕๖} ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของพระองค์ จากนั้นก็ให้ราษฎรทั้งหมดไปฟังธรรมจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในครั้งนั้นมีผู้ได้ตรัสรู้ธรรมกันจำนวนมาก

(๕) จึงกล่าวได้ว่าเวลาเพียง ๔๕ ปีแห่งการประกาศพระพุทธศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ความเชื่อและวัฒนธรรมในสังคมอินเดียได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมาย ศาสนาพราหมณ์ได้เลื่อมความนับถือลงและต้องปรับตัวขนานใหญ่จนกลายเป็นศาสนาฮินดูในเวลาต่อมาทั้งนี้เพราะแคว้นใหญ่ๆ ในอินเดียสมัยพุทธกาลมีทั้งหมด ๑๖ แคว้น^{๑๕๗} ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

แผนภูมิและเมืองต่างๆ ในสมัยพุทธกาล

ที่	ชื่อแคว้น	เมืองหลวง	ผู้ปกครอง	ที่ตั้งปัจจุบัน
๑	อังคะ (Anga)	จัมปา	พระเจ้าธตฤฐะ	ภคัลปุระ รัฐพิหาร
๒	มคธ (Magadha)	ราชกฤห์	พระเจ้าพิมพิสาร	ราชคิริ รัฐพิหาร

^{๑๕๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๖/๒๓.

^{๑๕๕} วิ.ม.มหา. (ไทย) ๒/๕๐๓/๕๕๔.

^{๑๕๖} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๒/๕๕๑.

^{๑๕๗} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๒๘๘.

ที่	ชื่อแคว้น	เมืองหลวง	ผู้ปกครอง	ที่ตั้งปัจจุบัน
๓	กาฬี (Kasi)	พาราณสี	พระเจ้า พรหมทัตต์	เบนาเรส บริเวณที่แม่น้ำคงคาบรรจบกับแม่น้ำยมนา รัฐอุตตรประเทศ
๔	โกศล (Kosala)	สาวัตถี	พระเจ้าปเสนทิ โกศล	สาเห็ด-มาเห็ด รัฐอุตตรประเทศ
๕	วัชชี (Vajji)	เวสาลี	คณะเจ้าวัชชีบุตร หรือ กษัตริย์ลิจฉวี	เบสาร์ ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำคันธกะ รัฐพิหาร
๖	มัลละ (Malla)	กุสาวดี (ภายหลังแยกเป็นปาวาและกุสินารา)	คณะเจ้ามัลละ กษัตริย์	โครักขปุระ รัฐอุตตรประเทศ
๗	เจติ (Cheti)	โสถถิวดิ	พระเจ้าอุปริจรา	ตอนใต้ของรัฐอุตตรประเทศ และตอนเหนือของรัฐมัธยมประเทศ
๘	วังสะ (Vamsa)	โกธัมปี	พระเจ้าอุเทน	เมืองอัลตาฮาบัด ใต้แม่น้ำยมนา รัฐอุตตรประเทศ
๙	กुरु (Guru)	อินทปัตถ์	พระเจ้าโกรพยะ	เขตเคลฮี รัฐปัญจาป กับบางส่วนของรัฐอุตตรประเทศและรัฐहरยानะ
๑๐	ปัญจาละ (Panchala)	กัมปิลละและอหิณัฏระ	-	จังหวัดบเรลลี รัฐอุตตรประเทศ
๑๑	มัจฉะ (Maccha)	วิราฏ	-	ชัยปุรี รัฐราชสถาน
๑๒	สุรเสนะ (Surasena)	มถุรา	พระเจ้ามธุรรราช อวันตีบุตร	มัตตรา ระหว่างแม่น้ำสินธุและแม่น้ำยมนาคอนล่าง รัฐอุตตรประเทศ

ที่	ชื่อแคว้น	เมืองหลวง	ผู้ปกครอง	ที่ตั้งปัจจุบัน
๑๓	อัสสะกะ (Assaka)	โปตลิหรือโปตละ	-	ลุ่มแม่น้ำโคธาวารี จังหวัด โอริศาบาด รัฐมหาราษฏร์
๑๔	อวันตี (Avanti)	อุชเชนีและมาหิ สมดี	พระเจ้าจันทปักษ์ โชติ	อุชเชน รัฐมัธยประเทศ
๑๕	คันธาระ (Gandhara)	ตักกศิลา	พระเจ้าปุกกุสาติ	จังหวัดเปชวาร์ และ ราวัลปินดี แห่งประเทศ ปากีสถาน
๑๖	กัมโบษะ (Kamboja)	ทวารกะ	-	รัฐแคชเมียร์ บางส่วนของ ปากีสถานและบางส่วนของ อัฟกานิสถาน

ตามคัมภีร์ที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่า มิกษัตริย์พราหมณ์ผู้ปกครองและพราหมณ์เจ้า
ลัทธิรวมทั้งมหาเศรษฐีในแคว้นต่างๆ จำนวนมากที่เลื่อมใส ในพระพุทธศาสนาเมื่อชนชั้น
ผู้ปกครองศรัทธาในพระพุทธศาสนาแล้วประชาชนทั่วไปก็จะศรัทธาตามด้วย สาเหตุแห่งความ
เปลี่ยนแปลงความเชื่อและวัฒนธรรมในสังคมอินเดียอย่างรวดเร็วใน ครั้งนั้นมีสาเหตุหลายประการ
ที่สำคัญที่สุดคือ

๑) คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสังฆธรรมอันจริงแท้แน่นอนที่ผู้ปฏิบัติ
สามารถพิสูจน์ได้ด้วยตนเอง

๒) มีผู้ปฏิบัติจนเข้าถึงธรรม บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ พระอริยบุคคลเป็น
พยานให้พระพุทธศาสนามากมาย

เขาเหล่านั้นมีทั้งพระราชามหากษัตริย์มีพระเจ้าพิมพิสารเป็นต้น^{๑๕๘} มหาเศรษฐี
เสนapati มหาอำมาตย์ แม้แต่เจ้าลัทธิใหญ่ที่มีศิษย์จำนวนมากก็หันมานับถือและเป็นพยานให้
พระพุทธศาสนาด้วย

(๖) พราหมณ์โดยทั่วไปให้การยอมรับพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาก เพราะพระองค์ทรงได้
ลักษณะกายมหาบุรุษ ทั้งนี้เพราะมีกล่าวไว้ในมนต์ของพราหมณ์มาตั้งแต่ยุคโบราณว่า ผู้ที่ได้กาย

^{๑๕๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๕/๖๑.

มหาบุรุษหากอยู่เป็นฆราวาสจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แต่ถ้าออกบวชจะได้ตรัสรู้ธรรมเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นศาสดาเอกในโลก^{๕๕} แม้อดีตดาบสผู้เป็นอาจารย์ของพระเจ้าสุทโธทนะยังประณมหัตถ์ก้มกราบแทบเท้าของพระโพธิสัตว์ซึ่งประสูติได้ไม่กี่วัน เพราะตนทราบดีถึงคำทำนายในคำรามหาปริสลักษณะของพราหมณ์ดังกล่าวแล้ว

อีกประการหนึ่งคำสอนของพราหมณ์ก็มีความขัดแย้งกันเอง ผู้ที่มีปัญญาจึงพยายามหาคำตอบที่ถูกต้อง เมื่อเหล่าพราหมณ์ตอบไม่ได้จึงมาทูลถามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งพระพุทธองค์ก็ทรงเทศน์สอนชี้หนทางสว่างให้ เขาเหล่านั้นจึงออกบวชตามบ้าง ขอลงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึกบ้าง เช่น กรณีของวาเสฏฐะและภารทวชะ เป็นต้น^{๕๖}

(๓) นอกจากพราหมณ์ทั้งหลายจะให้การยอมรับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะพระองค์ทรงมีกายมหาบุรุษและเพราะคำสอนพราหมณ์ขัดแย้งกันเอง เป็นคำสอนไม่เป็นเหตุเป็นผลแล้ว พุทธวิธีการสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็มีส่วนเป็นอย่างมาก ทรงเทศน์สอนโดยยึดตามจริตผู้ฟัง ทรงยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ หรือในปัจจุบันใช้ศัพท์ว่า Child Center จึงเป็นเหตุให้พราหมณ์ทั้งหลาย มีความรู้ความเข้าใจ มีความเลื่อมใส จนกระทั่งยอมละทิ้งความเชื่อดั้งเดิมที่นับถือกันมาหลายพันปี มาขอถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึกและยอมละทิ้งวัฒนธรรมเก่าๆ ทุกอย่าง โดยเฉพาะระบบวรรณะ ทั้งนี้เพราะผู้ที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา จะมีความเสมอภาคกันไม่ว่าจะมาจากวรรณะกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ หรือศูทรก็ตาม ดังที่พระพุทธองค์ ตรัสไว้ในปฬาราทสูตรว่า “ดูก่อนปฬาราทะ แม่น้ำสายใหญ่ ๆ บางสาย คือ แม่น้ำคงคา ชมูนา อจิรวดี สรณุมหิ แม่น้ำเหล่านั้นไหลไปถึงมหาสมุทรแล้วย่อมละนามและโคตรเดิมหมด ถึงความนับว่ามหาสมุทรนั่นเองฉันใด... วรรณะ ๔ เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร ออกบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมละนามและโคตรเดิมเสีย ถึงความนับว่าสากยบุตรทั้งนั้น”^{๕๗}

(๔) ในมหาปริณีพพานสูตร มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงโอวาทที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสกับพระอานนท์ว่า “อานนท์ บางทีพวกเธออาจจะคิดว่า ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา ข้อนี้พวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”^{๕๘} พระพุทธคำรัสนี้ เป็นสิ่งยืนยันอย่างชัดเจนว่า พระผู้มีพระภาคทรงให้ความสำคัญกับธรรมและวินัยที่พระองค์ได้ทรงแสดงไว้ดีแล้วอย่างสูงยิ่ง ทรงยกธรรมและวินัยนั้นไว้ในฐานะศาสดาแทนพระองค์เอง นั่นหมายความว่า

^{๕๕} ที.ที. (ไทย) ๕/๒๕๘/๕๐.

^{๕๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๕๔/๕๗๒.

^{๕๗} อ.อ.อุฎฐก. (ไทย) ๒๓/๑๕/๒๕๐.

^{๕๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว ธรรมและวินัยถือเป็นสิ่งแทนพระศาสดา และเป็นตัวพระศาสนาที่แท้จริงที่พุทธบริษัทจะต้องช่วยกันรักษาให้ดำรงคงอยู่สืบไป

(๕) ความสำเร็จในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า โดยมาจากพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบกับพระยามารว่า "ดูก่อนมารผู้มีบาป ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้เป็นสาวก สาวิกา ของตถาคตยังไม่ฉลาด ไม่ได้รับแนะนำ ยังไม่แก้อ้วคล้ำ ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตน จักบอกจักแสดง จักบัญญัติ จักแต่งตั้ง จักเปิดเผย จักจำแนก จักทำให้ตื่น จักแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ข่มจี๋ปรับปวาท ที่เกิดขึ้น ให้เรียบร้อยโดยสหธรรมไม่ได้ เพียงใด ดูก่อนมารผู้มีบาป ตถาคตจักยังไม่ปรินิพพาน เพียงนั้น"^{๑๖๓}

จากข้อความเมื่อพญามารมาทูลขอให้พระพุทธเจ้าปรินิพพาน พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า เมื่อใดสาวกของเรา คือ พุทธบริษัท ๔ ยังไม่เข้าใจธรรม ไม่ประพฤติปฏิบัติ ตามสมควรกับธรรม และพุทธบริษัท ๔ ยังไม่สามารถที่จะแสดงให้ผู้อื่นได้เข้าใจ และสามารถอธิบายผู้ที่เข้าใจผิด เราก็ยังไม่ปรินิพพาน แต่ถ้าพุทธบริษัท ๔ สามารถเข้าใจธรรมแล้ว ประพฤติตาม แสดงธรรมได้ และอธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจได้ เราก็จะปรินิพพาน ดังนั้นจากข้อความนี้ แสดงให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธองค์ที่ทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์กับพุทธบริษัท ๔ เพราะสิ่งที่พระองค์มุ่งหมาย คือ ให้สัตว์โลก ได้เข้าใจพระธรรมเกิดปัญญาของตนเองจนสามารถดับกิเลสและสามารถแสดงธรรมให้ผู้อื่นเข้าใจด้วย เพื่อจะได้ช่วยรักษาพระพุทธศาสนา หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว

^{๑๖๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗๖/๑๒๔.